

HÖGSKOLAN I TROLLHÄTTAN/UDDEVALLA

Institutionen för individ och samhälle

C-uppsats i socialt arbete inriktning socialpedagogik

VT-02 10p.

Familjen på utsidan

- En studie om mammors och barns situation då pappan frihetsberövas
(The family on the outside – a study of mothers' and children's situation
when the father is incarcerated)

Författare: Sara Andersson

Anneli Ericsson

Sofia Hagild

Handledare: Marita Olsson

Familjen på utsidan - en studie om mammors och barns situation då pappan frihetsberövas (The Family on the outside - a study of mothers' and children's situation when the father is incarcerated)

Maj 2002

Av Sara Andersson, Anneli Ericsson och Sofia Hagild

Sammanfattning

Syftet med uppsatsen är att få kunskap om mammors och barns situation och upplevelse av att den andre föräldern sitter i fängelse samt stödföreningars och socialtjänstens erfarenhet av att arbeta med denna grupp. Undersökningen bygger på litteraturstudier, intervju med en mamma, intervjuer med personal på stödföreningar samt enkäter till utvalda socialkontor i Västra Götalands län. Vårt resultat visar att familjehemligheter och skam- och skuld känslor är utmärkande för familjer där ena föräldern sitter i fängelse. Gruppverksamhet har visat sig vara en bra metod för att kunna bearbeta sin situation eftersom man där får träffa andra med samma erfarenheter. Resultatet visar att socialkontoren inte har några utarbetade rutiner och strategier för hur de ska arbeta med familjer då en förälder frihetsberövas. En svårighet socialkontoren upplever när det gäller att få kännedom om dessa familjer är att polisen brister i sin anmälningsskyldighet. I analysen har vi använt oss av Antonowskys begrepp känsla av sammanhang samt systemteorin. Det vi vill framhålla är vikten av ökad kunskap om dessa familjer samt vikten av att samhället tar sitt ansvar och ser till barnens bästa.

Sökord: Familjehemlighet, Skam och Skuld, Anhöriga till frihetsberövade, KASAM

Abstract

The purpose of this study is to gain knowledge about mothers' and children's situation and their experiences of having the other parent incarcerated. The purpose is also to gain knowledge about the experience voluntary organizations' and social services' have from working with these families. The study is based on literary studies, an interview with a mother, interviews with employees at voluntary organizations and inquiries to selected social agencies in Västra Götalands län. Our result indicates that family secrets together with shame and guilt are common characteristics of families when one of the parents is imprisoned. Group treatment has proved to be a good method in helping mothers and children managing their situation. This is because they get the opportunity to meet people with the same experiences. The result also indicates that the social agencies have poor strategies for working with these families. An obstacle the social agencies meet, when it comes to getting knowledge of these families, is that the police fail in their obligation of reporting to the social services when a child can be in need of support and protection. In our analysis we have used the Systematic theory and Antonowsky's conception Sense of Coherence (SOC). Finally, we want to give prominence to the importance of increased knowledge of these families and to the importance of society's responsibility to secure the best interest of the child.

Keywords: Family secret, Shame and Guilt, Relatives of Incarcerated persons, SOC

Innehållsförteckning

Abstract

KAP. 1 INLEDNING	5
SYFTE.....	5
<i>Centrala frågeställningar</i>	6
AVGRÄNSNING.....	6
BAKGRUND	6
<i>FN:s Barnkonvention och barnets rätt till båda föräldrarna</i>	6
<i>Rapporten - Barn med frihetsberövade föräldrar</i>	7
<i>Socialtjänstens insatser och beredskap</i>	8
<i>Kriminalvårdens insatser för att främja föräldraskapet</i>	8
KAP. 2 METOD	9
VAL AV METOD	9
TILLVÄGAGÅNGSSÄTT.....	10
<i>Rekrytering av informanter</i>	10
<i>Intervju med en mamma</i>	10
<i>Intervju av personal</i>	11
<i>Bearbetning av intervjuerna</i>	11
<i>Intervjuns för- och nackdelar</i>	11
<i>Enkät till socialtjänsten</i>	11
<i>Bearbetning av enkäterna</i>	12
<i>Enkätens för- och nackdelar</i>	12
<i>Litteraturstudie</i>	12
<i>Seminarium "Fångarnas barn"</i>	12
<i>Etiska överväganden</i>	13
<i>Ansvarsfördelning</i>	13
KAP. 3 LITTERATURGENOMGÅNG.....	13
LAGSTIFTNINGEN	13
BARN MED FÖRÄLDRAR I FÄNGELSE	14
<i>Barns rätt till båda föräldrar</i>	15
<i>Barns reaktioner vid separation</i>	15
DEN HEMMAVARANDE FÖRÄLDERN.....	17
TEORETISK ANKNYTNING	18
<i>Stigma</i>	18
<i>Skuld och skam</i>	18
<i>Familjehemligheter</i>	18
<i>Det salutogena perspektivet</i>	20
<i>Systemteori</i>	20
KAP. 4 RESULTAT OCH ANALYS	21
INTERVJU MED MAMMAN.....	21
<i>Fallbeskrivning</i>	21
<i>Analys av intervju med mamman</i>	24
INTERVJU MED PERSONAL PÅ STÖDFÖRENINGARNA SOLROSEN OCH BRYGGAN.....	27
<i>Solrosen</i>	27

<i>Bryggan</i>	29
<i>Analys av intervjuer med personal på stödföreningarna</i>	29
SOCIALTJÄNSTEN	31
<i>Resultat av enkätundersökningen</i>	31
<i>Analys av enkätundersökningen</i>	32
KAP. 5 SLUTSATSER OCH DISKUSSION	34
SLUTSATSER.....	34
DISKUSSION	35
REFERENSER	37

Bilagor

Kap. 1 Inledning

Socialt utsatta barn och familjer har fångat vårt intresse under utbildningstiden till socialpedagoger. Barn som inte uppmärksammats och som vi anser är en utsatt grupp är barn med föräldrar i fängelse. Dessa barn tycks vara en osynlig och bortglömd grupp som vi menar behöver forskarnas uppmärksamhet.

För att förverkliga FN:s konvention om barns rättigheter, som Sverige ratificerade 1990, gjordes en gemensam översyn 1998 av Socialstyrelsen och Kriminalvårdsstyrelsen för att se över levnadsförhållandena för barn vars föräldrar frihetsberövats. Detta utmynnade i rapporten "Barn med frihetsberövade föräldrar". I denna översyn finns förslag som kan förbättra situationen för dessa barn. Göteborgsregionen utsågs till försöksområde för en rad insatser bl.a. gruppverksamhet för anhöriga till fängelsedömda som bedrivs i olika stödföreningars regi (Ekbom, Engström & Göransson, 1999).

Vi vill med vår studie sätta fokus på den förälder som har vårdnadsansvaret för barnet när den andre föräldern sitter i fängelse. Vi menar att det är ett viktigt område att studera eftersom den hemmavarande förälderns situation påverkar hur barnet tar sig igenom omställningen och krisen då den andre föräldern frihetsberövas. Enligt Kriminalvårdsstyrelsens och Socialstyrelsens rapport (1998) finns mamman i större omfattning kvar som omsorgsgivare för barnet när pappan i familjen intas i fängelse än om det är mamman som frihetsberövas. När mammor får långa straff finns i regel ingen pappa hemma som tar hand om barnet utan det blir en anhörig eller ett familjehem som övertar vårdnaden under moderns strafftid (Altar Cederberg, 1995).

Det finns inte mycket dokumenterat om hur barnet upplever det att ha en förälder i fängelse. Inom området finns det heller inte något svenskt forskningsmaterial. Kunskapen är också liten om hur mammorna till barnen upplever situationen då pappan sitter i fängelse, vilken hjälp de anser sig behöva och vilken hjälp de anser sig ha fått. När inte föräldrarnas omsorgsförmåga räcker till för barnets behov är det samhällets ansvar att bistå med resurser för att hjälpa och skydda barnen men också för att stärka familjen i sin helhet. Tar samhället sitt ansvar för denna grupp och vilken hjälp och vilket stöd kan socialtjänsten bistå med? Vilket stöd finns att hämta hos de fåtal stödföreningar som finns med fokus på att hjälpa anhöriga till människor i fängelse?

Syfte

Vårt syfte är att få kunskap om mammors och barns situation och upplevelse av att den andre föräldern sitter i fängelse samt stödföreningars och socialkontors erfarenhet av att arbeta med denna grupp.

Centrala frågeställningar

1. Hur kan mammor, som har barnets pappa i fängelse, uppleva sin och barnets situation samt den hjälp och det stöd de erbjudits av stödföreningar och/eller socialtjänst?
2. Hur uppfattar och hur arbetar stödföreningarna Solrosen och Bryggan med:
 - barn vars pappa sitter i fängelse?
 - mammor med barnets pappa i fängelse?
3. Vilken beredskap har utvalda socialkontor i Västra Götalands län när det gäller:
 - barn vars pappa sitter i fängelse?
 - mammor med barnets pappa i fängelse?

Avgränsning

Vårt fokus ligger på mammor med hemmavarande barn där pappan frihetsberövats. Vår studie är inte direkt inriktad på barnens egna upplevelser av sin situation eftersom vi valt att inte intervjua några barn. De berörs dock indirekt eftersom det vi behandlar i studien påverkar barnens situation. Vi har heller inte valt att fokusera på de frihetsberövade papporna.

Bakgrund

För läsaren anser vi det vara viktigt att känna till de artiklar i FN:s barnkonvention som är anledning till att ämnet aktualiserats under senare tid. Den är också anledning till den utredning som genomförts på uppdrag av regeringen och som utmynnade i rapporten ”Barn till frihetsberövade föräldrar”. Då vi i vår studie valt att ha rapporten i fokus vad gäller socialtjänstens insatser kommer vi att belysa rapportens resultat och förslag vad gäller socialtjänstens beredskap. Vidare anser vi det vara av vikt att ge läsaren en inblick i vad kriminalvården hittills gjort för att bibehålla familjebanden för interner och deras familjer.

FN:s Barnkonvention och barnets rätt till båda föräldrarna

1990 ratificerade Sveriges riksdag FN:s barnkonvention. Innan ett land kan skriva under konventionen sker en genomgång av de nationella lagar som kan komma i fråga för att se om de stämmer överens med konventionen. Staten blir *skyldig* att vidta lagstiftande åtgärder för att genomföra rättigheterna. För Sveriges del bedömdes inga sådana åtgärder vara nödvändiga eftersom den svenska lagstiftningen ansågs stå i god överensstämmelse med konventionens bestämmelser.

I FN-konventionens artikel 3 står att ”barnets bästa skall komma i främsta rummet vid alla åtgärder som rör barn”. Det innebär att det inte bara gäller verksamheter som är särskilt avsedda för barn, t.ex. förskola eller skola utan även andra samhällssektorer som på ett eller annat sätt rör barn. Även i beslutsfattandet måste det finnas ett barnperspektiv, vilket innebär att barnets bästa ska beaktas i *alla* beslut som fattas på *alla* nivåer. Detta betyder inte att

barnets bästa alltid är det avgörande för vilket beslut som fattas, men perspektivet ska ändå alltid beaktas, utredas och redovisas (SOU 1997:116).

Mer specifikt säger barnkonventionen, artikel 9 punkt 3, att konventionsstaterna ska respektera rätten för det barn som är skilt från den ena av eller båda föräldrarna att regelbundet upprätthålla ett förhållande till och kontakt med båda föräldrarna, utom då detta strider mot barnets bästa (Ek, 1998).

Rapporten - Barn med frihetsberövade föräldrar

Hösten 1997 fick Socialstyrelsen och Kriminalvårdsstyrelsen ett gemensamt uppdrag av regeringen att se över förhållandena för barn vars föräldrar intagits i häkte eller anstalt inom kriminalvården. Regeringen gav 1998 utredarna ett tilläggsuppdrag vilket innebar att en översyn även skulle göras av familjehemmens roll när barn har föräldrar i fängelse. Utredningen hade i uppgift att lämna förslag till åtgärder som kan förbättra villkoren för barn vars föräldrar sitter i fängelse (Socialstyrelsen & Kriminalvårdsstyrelsen, 1998).

Utredningen kom fram till att det rör sig om minst 8 000 barn/år som har en förälder i fängelse. Hur stor den psykiska påfrestningen blir för barnet kan variera, bl.a. beroende på om barnet varit närvarande vid själva gripandet och hur det i sådana fall gick till. Frågan om hur gripandet kan göras, så att barnet tar så lite psykisk skada som möjligt och hur barnet kan tas om hand på bästa sätt i den akuta situationen, har inte fått någon större uppmärksamhet i polisarbetet. Inte heller i polisutbildningen berör man den specifika situation när ett barn finns med vid ett gripande. Barn erbjuds heller inte regelmässigt någon professionell hjälp efter en sådan situation. Något som också uppmärksammats i utredningen är att polisen inte alltid informerar socialtjänsten om att det finns barn med i bilden. Enligt socialtjänstlagen 14 kap. 1 § är dock myndigheter vars verksamhet berör barn och ungdom, t.ex. åklagar- och polismyndigheter samt socialtjänsten, *skyldiga* att genast göra en anmälan till socialnämnden om de i sin verksamhet får kännedom om något som *kan* innebära att socialnämnden behöver ingripa till en underårings skydd. Däremot omfattas inte kriminalvården av SoL 14 kap. 1 §. Det utredningen föreslår är bl.a. att:

- *Rikspolisstyrelsen* bör utarbeta en särskild skrift där bra metoder och rutiner kring ett gripande där barn närvarar redovisas. Det bör även informeras om polisens skyldighet enligt 14 kap. 1 § socialtjänstlagen att anmäla till socialtjänst när barn kan behöva stöd och skydd. Ett konkret förslag är att *rikspolisstyrelsen* utformar arrestantbladet så att det innefattar uppgifter om huruvida den som gripits har underåriga barn och om socialtjänsten i sådana fall har underrättats om att barnen kan behöva stöd och skydd.
- *Regeringen* bör föreslå riksdagen att kriminalvården får samma skyldigheter enligt socialtjänstlagen som polis och åklagare att anmäla till socialtjänsten om barn kan vara i behov av stöd och skydd.
- *Kriminalvården* bör föra in uppgifter om intagnas vårdnad och kontakt med barn dels i behandlingsjournalen vid inskrivning i häkte och anstalt, dels i statistiken över alla intagna.

Något annat utredningen fann var att det finns svårigheter när det gäller de intagnas kontakt med sina barn. Dessa svårigheter var bl.a.:

- Många intagna upplevde att telefonsamtalen var för få och kostsamma. Barnen kan heller inte ringa sina föräldrar direkt när de känner att de har som störst behov av att prata med föräldern.
- Avståndet mellan anstalten och bostaden är för långt vilket medför att resorna blir dyra och tar lång tid.
- Besökstiderna är för korta och passar dessutom tidsmässigt inte alltid de som måste resa långt.
- Besöksrummen/besöksmiljön är inte anpassade för barn.

Socialtjänstens insatser och beredskap

Socialstyrelsen skickade 1999 ut en sammanfattning av rapporten ”Barn med frihetsberövade föräldrar” i form av ett meddelandeblad till alla nämnder för individ och familjeomsorg och till samtliga socialchefer.

Rapporten poängterar att det enligt socialtjänstlagen är socialtjänstens ansvar att ge stöd och hjälp till barnen, se till att barnen får daglig omsorg och att de som har hand om barnet får tillräckligt stöd för att kunna göra det. Socialtjänsten har även ansvar för att barn som behöver professionell hjälp får det.

När polisen gör ett gripande förekommer det att socialtjänsten är med. Det handlar då om situationer där man gjort en förbedömning av att barnet behöver omhändertas. Antingen barnet är med vid gripandet eller ej behöver det ges trygghet, en förklaring till gripandet samt en realistisk bild av vad som kan komma att ske i framtiden. Svårigheten utredarna framhåller är att det inte finns några rutiner för hur socialtjänsten eller andra myndigheter ska hjälpa anhöriga till någon som grips. Utredarna i rapporten har mött åsikter om att polisen inte vill anmäla då de tror att föräldrarna kan känna sig hotade och kränkta av att bli rapporterade till socialtjänsten. När myndigheter inte följer socialtjänstlagens anmälningsskyldighet blir det upp till var och en att själv ta kontakt med socialtjänsten om de vill ha ekonomisk, social eller psykologisk hjälp. Gripandet innebär en kris för alla inblandande och vanliga reaktioner vid kris är passivitet och handlingsförlamning. Utredarna i rapporten anser därför att det är viktigt att myndigheter tar anmälningsskyldigheten på allvar så att socialtjänsten kan ta kontakt med föräldern istället för att föräldern själv ska ta kontakten. De tror då att chansen är större att barnen får den hjälp de behöver. När barn besöker fängelset föreslår utredarna att socialtjänsten ger ekonomiskt stöd för övernattnings samt resa till och från fängelset.

Utredningen har även funnit att det finns brister i samarbetet mellan kriminalvård och socialtjänst. Inom kriminalvården anser man t.ex. att socialtjänsten inte alltid tar sin del av ansvaret när det uppkommer en del problem. Inom socialtjänsten råder uppfattning om att kriminalvården inte i önskvärd utsträckning informerar när en förälder tas in i anstalt.

Kriminalvårdens insatser för att främja föräldraskapet

För att stödja familjen har en del åtgärder gjorts från kriminalvårdens sida. Psykolog Birgit Altar Cederberg har under många år arbetat för att synliggöra barn till föräldrar i fängelse bl.a. genom att hålla kurser för internerna och deras familjer. De är till för dem som verkligen vill

bearbeta och ta ansvar för sin föräldra- och partnerroll. För att den intagne bättre ska kunna rehabiliteras är det viktigt att stödja dem som har en någorlunda fungerande familjerelation och stärka dem i deras föräldraskap. Detta är en av samhällets viktigaste brottsförebyggande åtgärder (Altar Cederberg, 1995).

Under 1999 har det pågått en försöksverksamhet med föräldrautbildningar vid de 10 mansanstalter som finns i västra kriminalvårdsregionen samt på alla kvinnoanstalter i Sverige. Ulla-Carin Hedin (2000), verksam vid Institutionen för socialt arbete i Göteborg, menar att de intagna upplevt försöksverksamheten med föräldrautbildning som mycket meningsfull. Många av deltagarna har fått insikt i hur viktiga de är för sina barn, även om de sitter i fängelse, och att regelbunden kontakt är viktig. Även cirkelledarna beskriver föräldrautbildningen som positiv och utvecklande. Hedin menar att man genom föräldrautbildningen erkänner de intagnas rätt att vara förälder och att man därmed också ser dem som viktiga resurspersoner för sina barn. Om de intagnas kontakt med deras anhöriga ökar leder detta oftast till bättre återanpassning och rehabilitering.

Inom ramen för denna försöksverksamhet har det även gjorts en kartläggning av barns möjligheter till kontakt med föräldrar på anstalt vilket mynnade ut i rapporten *Förutsättningar för barns kontakt med föräldrar intagna i anstalt* (2000) skriven av projektledaren Pernilla Svebo Lindgren. Kartläggningen visar att det finns stora brister i besöksmiljön eftersom den inte tar hänsyn till barnens behov. Skriften lämnar förslag på hur anstalterna kan förbättra besöksmiljön för barn gällande förändring av lokaliteter, inredning, besökstider m.m.

Det är en svår men önskvärd uppgift att upprätthålla familjen då en förälder sitter i fängelse. Om man arbetar med att stärka familjebanden under fängelsevistelsen har det visat sig att återfallsförbrytningen minskar, den psykiska hälsan hos både interner och anhöriga förbättras och möjligheten för familjen att hålla samman efter frigivningen ökar. En studie har funnit samband mellan frekvens och möjlighet för familjen att träffas under fängelsetiden och upprätthållandet av familjen (Hairston, 1991).

Kap. 2 Metod

Val av metod

Vi har valt en kvalitativ metod för att vi vill få kunskap om människors upplevelser och erfarenheter. Enligt Holme & Solvang (1986) innebär den kvalitativa metoden att få ökad förståelse av det problem som studeras. Man strävar även efter sammanhang och en helhets-syn. Kännetecknen på den kvalitativa metoden är närheten till den informationskälla man valt.

För att få förståelse för området har vi samlat in data genom intervju med en kvinna som har erfarenhet av att ha sina barns pappa i fängelse samt intervjuer med personal på två stödföreningar. Vi har även skickat ut enkätfrågor till utvalda socialkontor i Västra Götalands län för att belysa socialtjänstens insatser.

Tillvägagångssätt

Rekrytering av informanter

För att få en översikt i ämnet kontaktade vi inledningsvis Kriminalvårdsstyrelsen där vi fick tillgång till rapporten "Barn med frihetsberövade föräldrar" (1998) som utgivits av Socialstyrelsen och Kriminalvårdsstyrelsen. Vi tog även del av en C-uppsats "Fäder i fängelse" (Janeling & Ribberfalk, 1998) samt Kriminalvårdsstyrelsens informationsmaterial "Föräldrar i fängelse" (Larsson, 1998). I detta informationsmaterial blev vi uppmärksammade på två stödföreningar i Göteborg, Solrosen och Bryggan, som riktar sig till interners barn och anhöriga. Vi kontaktade dessa stödföreningar för att få hjälp av personalen i vårt sökande efter informanter, d.v.s. mammor med erfarenhet av att ha barnets pappa i fängelse. Personalen på stödföreningen Bryggan ansåg att de inte hade någon mamma som kunde komma ifråga för deltagande i vår intervju. Personalen på stödföreningen Solrosen förmedlade vårt informationsbrev till fem mammor med erfarenhet av att ha barnets pappa i fängelse (bilaga 1).

I försök att få tillgång till mammor att intervjua tillfrågades även anstaltschefen på Brinkeberg om hjälp att via anhörigbesök informera om vår studie. De brev vi skrivit till "mammor med barnets pappa i fängelse" lades i besöksrummen (bilaga 1). Vi skrev även ett brev riktat till internerna (bilaga 2) för att upplysa dem om vår undersökning. Ingen mamma tog kontakt med oss genom detta tillvägagångssätt.

Ett annat sätt att försöka rekrytera mammor till intervju var genom en sida på internet. Denna sida har en "snacksida" för känsliga ämnen där vi fann ämnet "föräldrar i fängelse" (www.foraldrar.com/foraldrar/snack/htm). För att rekrytera informanter gjorde vi där ett inlägg och lämnade våra e-post adresser (bilaga 3). Det var dock ingen som svarade.

Intervju med en mamma

En mamma ville delta i vår studie. Hon har genomgått Solrosens gruppverksamhet och tyckte det var viktigt att berätta om sin erfarenhet. Efter förfrågan från personal godkände kvinnan att vi tog kontakt med henne via telefon för att komma överens om när intervjun skulle ske. Platsen för intervjun, som hon själv fick välja, blev Solrosen. I telefonen berättade vi om de teman vi tänkte beröra under intervjun (bilaga 4). Vi erbjöd oss även att skicka dem per post men mamman avböjde. Frivilligheten och anonymiteten poängterades.

Vi gjorde en ostrukturerad intervju där vi utgick från ett antal teman. Intervjun spelades in på band och inleddes med att vi förklarade syftet med intervjun och hur informationen skulle användas. Vi berättade även att uppgifterna skulle avidentifieras för att undvika igenkännande. Mamman erbjöds att läsa igenom och korrigera utskriften av intervjun. Hon valde att inte göra det men ville gärna ta del av det färdiga resultatet.

Intervju av personal

Vi har gjort två ostrukturerade intervjuer med en av personalen från föreningen Bryggan samt en av personalen från föreningen Solrosen. Båda föreningarna är stödföreningar för bl.a. anhöriga till interner. Efter telefonsamtal med personalen bestämdes tid för intervjuer. Före intervjuerna fick personalen tillgång till de teman (bilaga 5) vi ville beröra under intervjun. Vi deltog alla tre under intervjun varav en hade det huvudsakliga ansvaret att ställa frågorna. De två andra hjälpte till med följdfrågor och antecknande. Intervjun spelades in på band och hade formen av ett samtal där respondenten kunde tala relativt fritt utifrån angivna teman.

Bearbetning av intervjuerna

Intervjuerna skrevs inte ut ordagrant utan vi valde ut det vi tyckte var väsentligt och i enlighet med vårt syfte. Vissa viktiga avsnitt skrevs dock ut ordagrant vad gäller intervjun med mamman då vi eftersträvade citat som belyste väsentliga teman. Efter att respondenterna godkänt utskriften gjordes en kategorisering utifrån teman och begrepp som framkommit i intervjumaterialet. De begrepp som tydligt framkom var skam och skuld, familjehemlighet och stigmatisering samt temat barns rätt till båda föräldrar. Dessa begrepp och tema använde vi oss sedan av i vår analys av materialet. Vi har även studerat vårt material utifrån begreppet KASAM - känsla av sammanhang (Antonowsky, 1991). I analysen av intervjun med mamman har vi utgått från ett systemteoretiskt tänkande.

Då vi endast har intervjuat en mamma valde vi att presentera denna i en fallbeskrivning för att åskådliggöra en helhet i materialet. Syftet med fallbeskrivningen är att ge en intensiv beskrivning av ett socialt system, att utveckla en helhetsförståelse (Backman, 1998).

Intervjuns för- och nackdelar

Styrkan i den kvalitativa intervjun är att intervjusituationen liknar ett vanligt samtal (Holme & Solvang, 1986). Vi bedömde ostrukturerad intervju som den bäst lämpade metoden för vårt syfte eftersom vi ville få en djupare inblick i ämnet. Som intervjuare gav vi ramarna för intervjuerna samtidigt som respondenterna fick tämligen fritt utrymme att tala om sina erfarenheter. Våra informanter påverkade alltså intervjuernas utveckling genom att vi lät dem styra samtalet.

Enkät till socialtjänsten

Vi skickade 30 enkäter till olika socialkontor i Västra Götalands län (bilaga 6). Kommunerna delades in efter invånarantal, upp till 15 000 invånare, 15 000 - 60 000 invånare samt Göteborgs kommun. Ur respektive grupp lottade vi slumpmässigt tio socialkontor. Vi valde att adressera enkäterna till enhetschefen för individ- och familjeomsorg eftersom vi antog att de hade det övergripande ansvaret.

Enkäterna kodades för att vi skulle veta vilken kommun vi hade fått svar från. De kommuner som inte skickade tillbaka enkäten försökte vi kontakta per telefon för att ställa enkätfrågorna.

Vid samtal med olika tjänstemän på socialkontoren har vi erfarit att vissa enhetschefer vidarebefordrat enkäten till socialsekreterare då de inte ansett sig vara tillräckligt nära ärendena för att kunna ge ett tillförlitligt svar. Detta har resulterat i att en del enkäter är besvarade av enhetschefer och en del av socialsekreterare. Vi använde oss av öppna svarsalternativ d.v.s. låg grad av strukturering på enkäterna.

Bearbetning av enkäterna

Vi har gjort en kvalitativ bearbetning av enkäterna. Svaren på enkätfrågorna sammanfördes under respektive fråga. För att fånga en helhetsbild och åskådliggöra vårt material har vi genom kategoriseringar beskrivit de utsagor vi fått. Analysen har gjorts med hjälp av litteratur med betoning på socialtjänstlagen och rapporten ”Barn med frihetsberövade föräldrar” (1998).

Enkätens för- och nackdelar

Fördelen med enkäten är att den omfattar flera respondenter vilket gjort att vi har kunnat se tendenser och mönster. En nackdel med utskickade enkätfrågor är att vi inte hade möjlighet att ställa följdfrågor och få en djupare beskrivning av ett svar som vi hade kunnat göra vid en intervju. Vi valde att ha öppna svarsalternativ i vår enkät eftersom det innebär att respondenten mer fritt och utförligt kan svara på frågorna. Nackdelen med öppna svarsalternativ är att det är mer krävande att svara på vilket kan medföra att respondenten avstår att svara i detalj eller att svara överhuvudtaget. Öppna svarsalternativ kan också göra att det blir svårare att sammanställa svaren (Halvorsen, 1992).

Litteraturstudie

Syftet med en litteraturgranskning är, enligt Backman (1998), att sammanställa litteratur som finns inom ett bestämt område. Denna typ av studier används företrädesvis för en introducering av bakgrunden. Som vi nämnt finns det få studier i Sverige om anhöriga till personer i fängelse. Vi har tagit del av det mesta svenska material som skrivits om detta ämne samt viss amerikansk litteratur i form av artiklar. Vi har funnit vissa likheter med familjer där ena föräldern missbrukar varför vi också tagit del av litteratur i detta ämne. Under studiens gång fann vi vissa återkommande tema och begrepp, både i litteraturen och i det empiriska materialet. Temat vi fann var barns rätt till båda föräldrar och begreppen stigma, skam och skuld samt familjehemlighet. Vi ansåg dessa vara viktiga att belysa närmare varpå vi fördjupade oss i litteratur kring detta.

Seminarium ”Fångarnas barn”

Den 21 mars 2002 hölls ett seminarium i Göteborg med ämnet ”Fångarnas barn“. Initiativet togs av Föreningen Solrosen i samarbete med Skandia, Idéer för livet. Diskussionen handlade bl.a. om hur man ska kunna identifiera dessa utsatta barn, hur de har det samt hur de kan stödjas. Vi deltog i detta seminarium för att få en ökad förståelse samt material till vår studie.

Etiska överväganden

I forskning måste hänsyn tas till etiska aspekter och dilemman som kan uppstå. En aspekt som bör övervägas när man forskar om utsatta grupper är respekten för deras privata upplevelser. Ett grundläggande dilemma är, enligt Halvorsen (1992), vilket som skall tillskrivas störst betydelse – samhällets legitima behov av nya kunskaper och forskarens rätt till fritt kunskapsinhämtande (för att lösa sociala problem) eller individens självbestämmande och rätt till ett privatliv. Ett etiskt ställningstagande börjar redan när du som forskare bestämmer dig för vad du skall forska om, vilket perspektiv du tar samt vilken datainsamlingsmetod som används.

Personalen på stödföreningarna uttryckte att det är känsligt för deras deltagare att prata om detta ämne. Vi övervägde detta men ansåg det vara viktigt att kvinnor i denna situation får möjlighet att berätta om sina erfarenheter. Eftersom mamman vi intervjuat genomgått Solrosens gruppverksamhet trodde vi att hon till viss del hade bearbetat sin situation och därför var mindre sårbar.

Ytterligare ett ställningstagande gjordes under studiens gång. Med tanke på den maktaspekt som alltid finns i förhållandet forskare – undersökningsobjekt, övervägde vi om alla tre skulle närvara vid intervjun med mamman. Efter att ha frågat mamman vad som skulle kännas bäst för henne beslutades att vi bara skulle vara två.

Av forskningsetiska skäl valde vi att inte intervjua barnen. Vi vet inte hur barnen hade reagerat och ville därför inte "sätta igång" tankar och funderingar hos dem som vi inte skulle kunna följa upp.

Ansvarsfördelning

Under studiens gång har vi delat upp arbetet i olika områden som var och en haft huvudansvar för. Vi alternerade ansvarsområdena för att alla tre skulle få en helhetssyn av materialet och för att de olika delarna skulle ses med allas ögon och därmed öka uppsatsens kvalitet.

Kap. 3 Litteraturgenomgång

Lagstiftningen

I vår studie vill vi få en bild av vad socialtjänsten kan erbjuda anhöriga till interner. Eftersom socialtjänstlagen (SoL) styr socialtjänstens arbete är det viktigt att ha kännedom om innehållet i denna lag.

Socialtjänsten skall präglas av erbjudande och service. Detta innebär att den enskilde själv ska få bestämma om han eller hon vill ta emot ett erbjudande om en viss social tjänst eller inte d.v.s. frivillighet. Detta står dock inte i konflikt med att försöka motivera den enskilde att ta emot en viss insats. Socialtjänstens insatser ska karaktäriseras av flexibilitet d.v.s. anpassas efter den enskildes önskemål och behov. SoL utgår även från att den enskildes problem inte kan lösas isolerat från närstående personer eller den enskildes sociala miljö och sammanhang. Denna helhetssyn innebär en strävan efter att förstå sammanhang och den helhet som den

enskilde är en del av. Även valfrihet är ett vägledande begrepp och innefattar självbestämmande, integritet och självständighet. Detta betyder att det är den enskilde som ska få välja mellan alternativa insatser.

2 kap. 2 § *Kommunerna har det yttersta ansvaret för att de som vistas i kommunen får det stöd och den hjälp som de behöver.*

1 kap. 2 § *När åtgärder rör barn skall särskilt beaktas vad hänsynen till barnets bästa kräver. När socialtjänsten handlägger en ansökan om bistånd eller annan insats ska barnets situation uppmärksammas. Skulle en konflikt uppstå mellan barnets och den vuxnes intresse ska barnets intresse väga tyngst.*

3 kap. 4 § *Socialnämnden skall i den uppsökande verksamheten upplysa om socialtjänsten och erbjuda grupper och enskilda sin hjälp. Många gånger bör den uppsökande verksamheten ske i samverkan med andra samhällsorgan eller organisationer.*

3 kap. 5 § *Socialnämndens insatser för den enskilde skall utformas och genomföras tillsammans med honom eller henne och vid behov i samverkan med andra samhällsorgan och med organisationer och andra föreningar. När en åtgärd rör ett barn skall barnets inställning så långt det är möjligt klarläggas. Hänsyn skall tas till barnets vilja med beaktande av dess ålder och mognad. Detta innebär att socialtjänsten inte kan vidta några insatser bakom ryggen på den enskilde.*

5 kap. 1 § *Socialnämnden skall verka för att barn och ungdom växer upp under trygga och goda förhållanden. De ska i nära samarbete med hemmen främja en allsidig personlighetsutveckling och en gynnsam fysisk och social utveckling hos barn och ungdom. I femte stycket i denna paragraf ställs krav på ett aktivt handlande från socialtjänstens sida för att uppnå detta. Vad som är bäst skall arbetas fram i nära samarbete med föräldrarna (Bergstrand, 2001).*

Flera förändringar har gjorts både i föräldrabalken och i socialtjänstlagen under 1990-talet. Kunskapen om att barn i de flesta fall behöver ha kontakt med båda sina föräldrar är bakgrunden till dessa förändringar. I föräldrabalkens portalparagraf 6 kap står det att barns bästa skall komma i främsta rummet. Detta innebär att vid avgörande av alla frågor som rör umgänge ska detta vara vägledande och utslagsgivande. Syftet med lagen är också att fler föräldrar skall ha gemensam vårdnad, under förutsättning att det inte strider mot vad som är bäst för barnet. Barnen skall också ha rätt att umgås med den föräldern som barnet inte bor tillsammans med (Åkerman, 1998).

Barn med föräldrar i fängelse

Barn till föräldrar i fängelse är en bortglömd grupp, de är de glömda brottsoffren. Det är viktigt att komma ihåg att bakom varje fånge finns ett nätverk av andra människor som också drabbas (Melin, 1998a). Nedan redogör vi för barns behov av tillgång till båda sina föräldrar. Vi lyfter också fram hur separationer, då en förälder frihetsberövas, påverkar barns liv.

Barns rätt till båda föräldrar

Alla barn behöver fysisk och psykisk bekräftelse, främst från mamman och pappan. När barnets kärlek avvisas eller när det inte får kärlek från den vuxne, d.v.s. när det inte blir sett eller bekräftat, kan barnet tro att det är för att det inte är värt att älskas. Detta är traumatiskt för ett barn att uppleva och det får starka skam- och skuld känslor.

Barn är känsliga för vuxnas signaler och märker på mamman och pappan om det är någonting som inte stämmer, t.ex. om de är deprimerade eller upptagna av egna tankar och bekymmer. Barnet upplever då att det inte får någon äkta bekräftelse utan möts av något som skulle kunna betecknas som likgiltighet från föräldern. Eftersom likgiltigheten är omöjlig att hantera för barnet söker det hela tiden bekräftelse av något slag (Kjellqvist, 1993).

Kihlbom (1998) skriver att alla människor behöver uppleva sammanhang i sitt liv vilket bl.a. innebär att man äger en egen historia som löper från nuet till framtiden. För att barnet skall kunna utveckla ett eget själv måste det förstå hur dess eget och föräldrarnas liv hänger samman. För att uppnå detta måste barn ha rätt till båda sina föräldrar. Detta innebär att så långt det är möjligt ha rätt till *vetskap om* och *tillgång till* sina föräldrar. Att ha vetskap om sina föräldrar innebär t.ex. att veta om sitt ursprung, var och hur mamma och pappa existerar (eller har existerat) samt vilka de är. Om de inte lever tillsammans är det viktigt att barnet får veta varför och när föräldrarna började leva åtskilda och hur det gick till när de skildes åt. Att ha tillgång till båda föräldrarna har flera betydelser. Förutom tillgång i fysisk mening, att få träffa föräldrarna i verkligheten så långt det är möjligt, handlar det även om barnets rätt till båda föräldrarna i psykologisk mening. Detta innebär att barnet får en känslomässig rätt att få vara lojal med båda föräldrarna. Det är väsentligt att exempelvis den vårdnadshavande mamman visar för barnet i både ord och handling att det får tycka om den andre föräldern. Den hemmavarande förälderns krav på barnets totala lojalitet kan innebära att barnet inte vågar visa sina känslor för den frånvarande föräldern i rädsla att förlora den hemmavarande föräldern.

Barns reaktioner vid separation

Starka sorgereaktioner väcks hos barnet vid plötsliga separationer från viktiga vuxna. Dessa kan ge skador för lång tid. Jewett & Jarrat (1994) skriver att skilsmässa och separation kan liknas vid död och förlust. Sorgen som följer en separation då en förälder frihetsberövas blir dock invecklad eftersom det då inte finns några sorgeceremonier att tillgå.

En grundläggande ingrediens i ett friskt familjeliv för att tillit ska kunna utvecklas är ärlighet. Barnen måste kunna lita på att det föräldern säger och menar är sanningsenligt (Gavelin & Bengtsson, 1994). En av de allra svåraste frågorna som föräldrarna måste ta ställning till när en förälder frihetsberövas är vad man ska säga till barnet. Melin (1998a) menar att många föräldrar inte berättar sanningen om att ena föräldern sitter i fängelse för att "skydda" sina barn. Barn som inte får höra sanningen känner dock på sig att föräldrarna ljuger eller undanhåller information. De ser igenom föräldrarnas berättelser och mår dåligt av att inte veta. Detta innebär att barnet kan tappa tilliten till sina föräldrar när de förstår att de inte sagt hur det egentligen förhåller sig. Det är vanligt att barnet skapar fantasier om hur det är och ofta är dessa fantasier mycket värre än verkligheten. Barn tål att höra sanningen även om det inte alltid är goda nyheter. En förklaring från föräldrarna kan dessutom lugna barnet och hjälpa det

att förbereda sig på omgivningens reaktioner. Genom att prata öppet med barnet hjälper man det att göra tillvaron mer begriplig, men barnet ska inte bli den vuxnes samtalspartner. A. Wellsmo (personlig kommunikation, 2002-03-21) menar att vuxna ofta tror att om man talar om sanningen så blir barnet ledset. Genom att berätta ger man dock barnet tillåtelse att bli ledset vilket gör att det kan tröstas. De vuxna får sedan ta över barnets känslor och bära dem. Jewett Jarrat (1994) anser att många vuxna blir bortkomna när de måste prata med ett barn om förluster och separationer som beror på bl.a. fängelsevistelse. Författaren menar dock att barn sannolikt skräms mindre av att få veta än av de fantasier som de hittar på.

För att barnet ska klara sig ur den sorg det innebär att ha en förälder i fängelse är det viktigt att barnet får fortsatt omvårdnad, att en öppen kommunikation tillåts d.v.s. barnet får prata om det som hänt och dela sorgen med resten av familjen samt att barnet utsätts för få förändringar. Det finns olika sätt för barnet att hålla kontakt med den förälder som sitter i fängelse t.ex. skriva brev, ringa, besöka fängelset samt träffa sin förälder när han/hon har permission. Det är bättre att låta ett barn besöka sin pappa/mamma i fängelse än att det inte får träffa föräldern alls. Visst finns det föräldrar som inte är lämpliga men varje föräldra-barn relation måste bedömas utifrån sina förutsättningar (Melin, 1998b). För barnet kan det vara en lättnad att se hur mamma eller pappa lever i fängelset. Barnet kan ha skapat sig en överklig bild av hur det ser ut på ett fängelse via bilder och beskrivningar från serietidningar eller filmer. Det kan alltså vara bra för barnet att se att mamma eller pappa inte lever under eländiga förhållanden (Jewett Jarrat, 1994; Melin, 1998a).

Hur barnet hanterat att en av föräldrarna hamnar i fängelse beror på barnets ålder, mognad, hur nära relation barnet och dess förälder haft, om barnet varit med vid gripandet av föräldern samt om detta skett under brutala former (Melin, 1998b). Vanliga krisreaktioner hos barnen är ängslan, nedstämdhet, ointresse av allt, skuld, ilska, koncentrationssvårigheter, återkommande kroppsliga symptom, skolprestationerna försämras samt svårigheter i kamratrelationer (Melin, 1998a).

I en amerikansk undersökning om barns anpassningsproblem, som ett resultat av att deras pappa hamnat i fängelse, kom man fram till att om orsaken till separationen mellan barn och förälder är fängelsestraff blir separationseffekten unik eftersom det då handlar om moraliserande och stigmatiserande effekter. Studien visar också att barn till fäder som är dömda för ekonomiska brott eller sedlighetsbrott blir mest utsatta för dessa effekter (Lowenstein, 1986).

Även Altar Cederberg (1995) skriver att barn till långtidsdömda föräldrar tar stor skada. De mindre barnen reagerar genom att bli ängsliga och mammabundna. Denna otrygghet beror vanligtvis på att den "ensamstående mamman" ingår symbios med sitt barn då hon genom pappans "frånvaro" blir mycket isolerad. Barnens signaler blir tydligare i 5-6 årsåldern och de känslomässiga skadorna kan också bli bestående. Under denna period befinner sig barnen i en viktig identifikationsprocess där pojken identifierar sig med pappan och flickan med mamman. När en närvarande pappa försvinner ur barnets värld eller blir hämtad under brutala former blir detta en traumatisk upplevelse och en oförklarlig separation som barnet inte kan hantera. Altar Cederberg beskriver att många pojkar reagerar med utåtagerande destruktivitet och svår aggressivitet som vanligtvis går ut över mamman. Flickorna i denna utvecklingsperiod reagerar vanligtvis genom att bli tysta och utveckla olika former av depressivt beteende. De drar sig ofta undan familjen och i skolan är de ofta "snälla" och lugna flickor.

Den hemmavarande föräldern

De anhöriga till fängelsedömda är en osynlig grupp som dock börjar uppmärksammas. Att ha en närstående som sitter i fängelse är ofta förenat med skamkänslor. I mötet med kriminalvården upplever de anhöriga sig ofta behandlade som en medbrottsling fram tills dess att den intagne frigges. På en del anstalter har man dock sett betydelsen av att de anhöriga finns med i den behandling som kriminalvården skall svara för (Ekbom, Engström & Göransson, 1999).

I de familjer där mamman blir kvar på utsidan blir det stora påfrestningar för henne eftersom hon nu själv har allt ansvar. Hon ska försöka täcka upp förlusten av pappan samt hålla tillbaka den egna smärtan och sorgen. Det är därför vanligt att mamman negligerar sina egna behov av tröst och stöd. Den hemmavarande föräldrarnas reaktion är beroende av hur förberedd den varit på en arrestering, vilken relation den har till den gripne samt hur dess eget liv påverkas av arresteringen (Melin, 1998a). Även Ekbom m.fl. (1999) skriver att de anhörigas reaktioner är olika beroende på i vilket förhållande de står till brottslingen, hur deras livssituation ser ut, hur involverade de är i själva brottet samt brottslingens egen reaktion på att brottet upptäcks.

Många anhöriga menar att häktetiden är den svåraste tiden beroende på att familjen befinner sig i ett kristillstånd samt att den häktade sällan får ha någon kontakt med familjen (Ekbom m.fl., 1999; Melin, 1998a). Den första tiden när någon gripits brukar präglas av chock, smärta, förnekande och trötthet som följs av djup sorg och en intensiv längtan. Detta kan efter tag övergå i skuld-känslor eller ilska över att bli övergiven, sviken och lurad (Melin, 1998a). Men det är viktigt att komma ihåg att ingen familj är den andra lik. En del förhållanden spricker när den ena partnern hamnar i fängelse. Orsaken kan vara att familjen inte vetat om att partnern hållit på med brottslig verksamhet vilket innebär en spricka i tilliten. För andra kan straffet medföra att man får en närmare och ärligare kontakt. För en del familjer innebär straffet att det blir lugn och ro hemma, speciellt om umgänget har bestått av kriminella eller socialt utslagna personer. Många anhöriga beskriver att de lever som i ett vakuum, ett slags ickeliv, när deras partner sitter i fängelse (Melin, 1998a). Ekbom m.fl. (1999) menar att många anhöriga upplever en rädsla för omgivningens reaktioner. Frågor som kan uppstå är: Vet omgivningen vad som hänt och att jag är närstående till en brottsling? Syns det på mig? Tror de att jag också är kriminell?

Kihlbom (Bäck-Wiklund & Bergsten, 1997) menar att det som påverkar barnet mest är hur tillfreds mamman är med sig själv och sin livssituation. Barnets utveckling och välbefinnande påverkas av mammans möjlighet att som självständig individ bestämma över sitt liv och hennes upplevelse av detta. Mödrar som är tillfreds med sig själva har barn som utvecklas väl och mår bra. Lowenstein (1986) har gjort en studie där det visade sig att mammans ålder och utbildningsnivå, familjens samhörighetskänsla samt dess sociala nätverk är avgörande för hur mamman ska klara av situationen att hennes man sitter i fängelse. Dessa faktorer har större betydelse för barnet än separationen från dess fader. Studien visar med andra ord att ju bättre mammans och familjens resurser är desto bättre kan hon bemästra situationen vilket i sin tur påverkar hur barnet hanterar omständigheterna. Även Runqvist (1998) framhåller olika faktorer som påverkar hur familjen klarar av situationen. De är familjens sätt att hantera livet d.v.s. olika copingstilar, vilket socialt nätverk familjen har samt familjens socioekonomiska status.

Teoretisk anknytning

Vi har valt att lyfta fram begreppen stigma, skam och skuld samt familjehemligheter eftersom dessa begrepp tydligt framkommit i vår teori och empiri. Vi kommer även att belysa det salutogena perspektivet eftersom vi anser det vara viktigt i det sociala arbetet med utsatta grupper. Med detta perspektiv fokuserar man på det som fungerar. Hela familjen berörs av att en partner eller förälder sitter i fängelse varför vi även lyfter fram systemteorin.

Stigma

Goffman (1986) förklarar stigma med att en person kan ha utmärkande fysiska eller sociala egenskaper som gör att han avviker från samhällets förväntningar. Dessa kännetecken undgår inte omgivningens uppmärksamhet och de betraktar honom med misstänksamhet och fientlighet d.v.s. han accepteras inte i det vanliga sociala samspelet. Johansson (1999) menar att stigma oftast uppfattas som något negativt, t.ex. psykisk sjukdom, alkoholism eller fängelsevistelse. När en person inte klarar av att uppnå samhällets förväntningar drabbas man ofta av omgivningens fördömande, vilket brukar leda till skamkänslor.

Skuld och skam

Wechsler (1993) menar att skuld är något som kan vara svårt att tala om eftersom skuld handlar om känslor. Att känna skuld är att känna sig skyldig. Skuldkänslorna handlar om allt från ångest och besvikelse över sig själv till känslor av att vara märkt och solkad. En annan orsak till skuldkänslor kan vara svek av människor man älskar och tycker om. Man skulle kunna säga att skuldkänslorna skyddar dem vi älskar och att de alltid är beredda att ingripa om vi handlar fel gentemot dessa personer. Det är dock inte alltid vårt ansvar när något går fel utan ibland finns det omständigheter som ligger utanför vår kontroll. Om en människa inte får hjälp med att hantera och bearbeta sina skuldkänslor kan det hända att hon till slut ser sig om en dålig människa och skulden kan bli så tung att den inte orkar bäras. Detta beror på att hon inte reagerar konstruktivt på skuldkänslorna.

I samband med skuld brukar man, enligt Wechsler, också tala om skamkänslor. Skillnaden mellan skuld och skam är att skuld är något man känner när man gjort något som är fel medan skam ofta uppkommer när man känner att man misslyckats. I verkligheten är det ofta som skuld och skam samexisterar.

Familjehemligheter

När en förälder hamnar i fängelse kan det vara svårt för den övriga familjen att söka och ta emot hjälp från omgivningen eftersom skulden och skammen hindrar dem från att berätta. Allmänhetens inställning är ofta fördömande och många familjer har upplevt att de har uteslutits ur gemenskapen. Många familjer isolerar sig för att hålla situationen hemlig vilket gör att straffet blir en familjehemlighet som kan kännas mycket tung för familjen att bära (Melin 1998a).

Lerner (1993) menar att uttrycket familjehemlighet endast används om ämnen som är känsloladdade i vår kultur t.ex. drogmissbruk och fängelsestraff. Det finns ett nära samband mellan sådant i samhället som är socialt belastande d.v.s. stigmatiserande och sådant som hemlighålls. Ju mer stigmatiserande ett fenomen är desto vanligare är det att individen hemlighåller sitt problem. Dessa hemligheter ökar individens skam och förstärker dess känsla av att vara avvikande. Även Runqvist (1998) menar att orsaken till att det blir en hemlighet är den skam och skuld de anhöriga känner inför situationen.

Vardagen i den dysfunktionella familjen karaktäriseras av känslomässig stress som bl.a. uttrycks i rädsla för det oförutsägbara. Tystnad, förnekelse och isolering är oskrivna regler (Runqvist, 1998). Även Hägertz (1995) skriver om de outtalade regler som gäller i dessa familjer. Att inte tala med någon om vad som hänt i familjen innebär att hela familjen förnekar problemet. Barnet känner på sig att allt inte är som det ska men pratar inte med den hemmavarande föräldern eftersom den har tillräckligt med problem. Det som händer i familjen är så hemligt att inte ens syskon pratar med varandra om det som sker.

Det är inte ovanligt att barn som växer upp i dysfunktionella familjer uppfattar sin familj som annorlunda och mindervärdig i förhållande till andra familjer. Detta medför att barnen upplever sig själva som mindervärdiga när de jämför sig med andra. De skäms för att de har föräldrar som bryter mot de sociala normerna. När dessa barn umgås med andra barn håller de en distans till dem och de pratar inte mycket om sin familj. Barnen blir rädda för att deras kompisar ska ta avstånd från dem om de får reda på sanningen om deras förälder. Ofta hittar de på historier eller gör omskrivningar av verkligheten för att dölja problemen hemma. Eftersom familjen inte pratar om problemet så kan det inte bearbetas och barnet måste själv handskas med det. Detta skapar känslomässiga avstånd mellan familjens medlemmar och barnet känner sig ensamt också i familjen (Hansen, 1995).

En annan orsak som hindrar barnet från att berätta hur det är hemma är att det får skuldskänslor om det talar om föräldrarnas problem eftersom barn är väldigt lojala gentemot sina föräldrar. Familjehemligheten är något, och kanske det enda, som håller samman familjen. Berättar barnet för någon vad som skett hemma känner det att det är illojala mot familjen (Hägertz, 1995).

Många barn tror att det är de som är orsaken till problemet, och tar ofta på sig skulden för det som hänt (Hansen, 1995; Hägertz, 1995). För att barnet ska kunna överleva lär sig barnet att hålla tillbaka sina känslor eller upphör helt att känna något. Konsekvensen av att aldrig visa sina känslor medför att man till slut känner det som om man inte finns till. Dessa barn behöver hjälp med att få tillgång till sina känslor. Svårigheten är att dessa barn sällan vågar lita på någon.

Kvinnan i familjen är oftast den som bevakar och bevarar familjehemligheten. Det beror på att kvinnor uppfostras till att vara mer medvetna om att "hålla skenet uppe" och är därför mer skamfyllda (Lerner, 1993).

Gruppbehandling har visat sig vara den bästa metoden för barn som lever med familjehemligheter. Där kan olika teman såsom isolering och tillit tas upp. Men viktigast av allt för dessa barn är att träffa andra barn i samma situation. När barnet får veta att det inte är ensamt om att växa upp i en sådan här familj så minskar den isolering barnet känner. Behandlingstiden är olika men bör sträcka sig från åtta till tio veckor upp till tre år. Många

föräldrar tror att barnen kritiserar dem och berättar om familjehemligheten och känner sig därför hotade av att deras barn deltar i behandling. Med anledning av detta är det viktigt att behandlarna får föräldrarna att förstå att behandlingen även är till för att hjälpa dem i deras föräldraroll (Hägertz, 1995).

Det salutogena perspektivet

I det salutogena perspektivet söker man orsaker till varför människor är friska istället för att söka orsaker till att de är sjuka. Begreppet KASAM, känsla av sammanhang, antas vara en grundläggande faktor i människors upplevelse av hälsa. Det är ett sammanfattande begrepp som handlar om människors upplevelse av möjligheter att hantera sin vardag och möta stress på ett sådant sätt att ordning kan skapas av kaos. KASAM innefattar tre komponenter vilka är begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet (Antonowsky, 1991).

Komponenten *begriplighet* handlar om individens förmåga att strukturera eller ordna verkligheten så att det som händer blir begripligt och därigenom möjligt att förhålla sig till. Antonowsky menar att en människa med hög känsla av begriplighet förväntar sig att det han eller hon möter i framtiden är förutsägbart eller åtminstone går att förklara och sätta i ordning. Begreppets innebörd fokuserar på den kognitiva förmågan att bedöma verkligheten och inte på den känslomässiga.

Komponenten *hanterbarhet* handlar om i vilken grad individen upplever att det finns resurser till förfogande som kan tas till för att möta de krav och tackla de problem som finns i olika situationer. Dessa resurser kan vara ens egna eller sådana som man vet anhöriga har, t.ex. make, hustru, släkt och vänner som man känner att man kan lita på och räkna med. En hög känsla av hanterbarhet innebär att man inte känner sig som ett offer för omständigheterna utan upplever istället att man kan hantera och påverka situationen.

Den tredje komponenten *meningsfullhet* har fokus på motivation, individens engagemang och känslomässiga involvering. Begreppet betonar i mindre utsträckning den kognitiva aspekten som de övriga två begreppen gör. Meningsfullhet syftar på i vilken utsträckning man känner att man kan styra och påverka sitt liv. Upplevelsen av delaktighet är mycket viktig. Detta betyder att en person med högt värde av meningsfullhet söker mening i en händelse för att därigenom göra sitt bästa för att komma igenom den.

Systemteori

Systemteorin används för att beskriva fenomen i psykosociala system. Ett psykosocialt system är mer än summan av delarna, d.v.s. individerna i ett system påverkar ömsesidigt varandra. När någon person förändras innebär detta också förändring för de andra personerna. De flesta människor lever dagligen i flera olika system t.ex. familj, skola och arbetsplats vilka också påverkar varandra. Systemet är en helhet som hålls samman av relationer. System bildas och upphör ständigt men de bildas aldrig av en slump utan för att fylla en funktion, nå ett visst syfte. Detta betyder inte att en människa har fria val att gå in i och ut ur olika system eftersom vår valfrihet är begränsad (Svedhem, red., 1993).

Enligt Burenius och Karlsson (1984) har varje system en yttre gräns som definierar det. Den yttre gränsen måste vara tydlig och föränderlig, d.v.s. flexibel, för att systemet skall kunna fortleva. Systemet måste kunna släppa in näring samtidigt som det måste kunna skydda systemet i vissa situationer. Ytterligheterna i ett system är konturlöshet eller stelhet och ju närmare ytterligheterna systemet befinner sig desto sämre fungerar det. Det är också viktigt att systemets inre gränser är flexibla. Ett kännetecken på en fungerande gräns är växling mellan närhet och distans. Balans och jämvikt i systemet är också mycket viktigt. Att systemet får en ny medlem, att någon lämnar det eller traumatiska kriser är exempel på förändringar som frestar på balansen och kan få systemet att förlora fotfästet. Vid obalans i systemet träder konstruktiva eller destruktiva mekanismer i kraft för att återställa jämvikten.

Burenius och Karlsson menar att det inom ett system kan finnas hemligheter av olika slag vilka kan skapa osäkerhet hos medlemmarna. Det kan vara hemligheter som alla känner till men ingen talar om. Det finns även hemligheter som vissa medlemmar i familjen talar om med varandra men inte med utomstående. Vidare kan det finnas en hemlighet som en familjemedlem har och som de andra anar men det finns en outtalad regel som säger att det är förbjudet att prata om den. Till sist finns det hemligheter som en medlem tror är okänd för de andra.

Kap. 4 Resultat och Analys

Nedan följer resultatredovisning samt efterföljande analys av intervju med mamman, personal på stödförening samt enkäter till socialtjänsten. Vi tar i vår analys hjälp av begreppen familjehemlighet, skam och skuld, stigmatisering samt KASAM. Vi utgår från grundtanken att barn har rätt till båda föräldrarna. Intervjun med mamman analyserar vi utifrån ett systemteoretiskt tänkande.

Intervju med mamman

Fallbeskrivning

Vi har intervjuat en kvinna som varit gift med en man som under tiden de var gifta varit frihetsberövad ungefär hälften av deras tid tillsammans. Hon har fyra barn, ett har flyttat hemifrån, två är i tonåren samt ett barn i lågstadieåldern. För ett antal år sedan lämnade mannen familjen och de skilde sig. Mannen är vad kvinnan kallar ”en vanlig tjuv” och han har även alkoholproblem. Kvinnan visste om att mannen var kriminell när hon träffade honom.

Jag visste ju om att han skulle hamna där (på fängelset, vår anm.), jag visste ju om vad han gjorde, det var bara en fråga om när mer än om. Det var väl ingen större chock att han åkte dit. Sättet han åkte dit på var ju lite värre. Poliserna kom hem mitt i natten med dragna pistoler och jag hade alltså NN på fyra år hemma i min lägenhet.(barnet låg och sov, mannen var ej hemma, vår anm.). (----) Jag har aldrig gjort något kriminellt i hela mitt liv så jag förstod inte hans hotfulla attityd (polisens, vår anm.). (----) Jag kan ju inte vara så där oskyldig, jag kan ju inte vara en okriminell individ om jag lever tillsammans med en som sitter inne. De bara väntar på att en vacker dag få hämta mig också men det har de aldrig fått.

Mamman har aldrig dolt för sina tre största barn att pappan sitter i fängelse. De har besökt pappan på fängelset ända sedan de var små. Trots att barnen vetat om att pappan emellanåt sitter i fängelse så pratar de inte om honom, inte ens inom hemmets fyra väggar. Det yngsta barnet däremot har aldrig vetat något om pappans kriminalitet eftersom pappan lämnade familjen när barnet var två år. Barnet vet att pappa varit en frånvarande person men aldrig vetat att han är kriminell.

NN har fått sig till livs historien att pappa jobbar och inte kan komma. Helt plötsligt är pappa borta och hur förklarade man det då? NN har aldrig fått några förklaringar. NN har säkert undrat jättemycket om vart är han nu då? Sen helt plötsligt är han där igen i telefonen och i brev och kort men liksom inget annat. Sen helt plötsligt så står han innanför dörren och ingen har vetat nåt.

Eftersom det minsta barnet inte vetat om pappans kriminalitet så har barnet inte haft några problem med att prata om pappan. *”När NN börjar prata om pappa därhemma bland alla som inte pratar om pappa så blir det oj (sic!).”*

Det yngsta barnet fick tillslut veta sanningen om pappa. Kvinnan upplever dock att sättet barnet fick reda på det inte var det bästa. Kvinnan var vid ett tillfälle upprörd och råkade då *”slänga ur sig”* sanningen om barnets pappa.

Kvinnan pratar inte med någon om mannens kriminalitet. De enda som vet om det är hennes väninna samt kvinnans familj, vilka bor på annan ort. Hon upplever att hon inte fått mycket stöd från sin familj. Mamman och bröderna har tagit avstånd från henne, men hon har kontakt med sin pappa och syster vilka står på hennes sida. Däremot har hon alltid berättat för barnens klassföreståndare så om det är något problem med barnen i skolan så vet fröken.

På mitten av 90-talet försvann mannen ifrån familjen. *”Han bokstavligen försvann, det var liksom inte att nu är det slut eller jag vill inte leva tillsammans med er längre.”* Kvinnan trodde i början att mannen fått en av sina perioder då han är ute och dricker och begår brott, men förstod snart att mannen verkligen lämnat familjen.

Efter det att mannen lämnat familjen har de ingen kontakt med honom förutom när han sitter i fängelse. Då ringer han dagligen och berättar för barnen att de betyder mest av allt i hela världen. När han sedan blir frigiven hör de inget från honom och vet inte alls var han befinner sig. Kvinnan menar att hon inte kan neka barnen kontakt med sin pappa eftersom han är deras pappa, men kontakten ska vara på barnens villkor. När pappan inte kommer som avtalat mår barnen väldigt dåligt eftersom det känns som om han inte vill veta av dem. Enligt mamman reagerar barnen olika när detta händer. Tre av barnen blir besvikna, ledsna och lägger locket på. Det fjärde blir väldigt energisk kan bl.a. inte sitta still, ritar på allt. Ett av barnen visar tydligt att det mår dåligt när det gäller pappa och har uttryckt: *”Hur kan jag tycka om någon som behandlar mig såhär?”* Vid ett tillfälle när pappan inte kom som han lovat uttryckte yngsta barnet: *”Jag trodde att han var min pappa, men min pappa skulle aldrig göra så. Så då är han nog inte min pappa då.”*

Kvinnan upplever sig bli behandlad som kriminell då hon är tillsammans med en man som är kriminell. Enligt kvinnan är omgivningens vanligaste reaktion utfrysning. Ett antal år bodde familjen på ett relativt litet ställe och fick där känna av att behandlas på detta sätt.

Jag behövde ju aldrig berätta, jag menar bor man i en liten by så vet väl alla. Jag var ju lika skyldig som han. Vi, ungarna, NN som gick i skolan fick ofta höra av sina klasskamrater: Är det roligt att ha en pappa som är tjuv och såna saker liksom.

Kvinnan har varit i kontakt med många myndigheter under denna tid. Personalen på myndigheterna har bemött henne på olika sätt, ibland bra men oftast mindre bra. Mamman upplever det som besvärligt att kriminalvården inte ringer och berättar när de har fått in hennes man.

När barnen ringer till polisen och frågar efter sin pappa får de inget veta. Det är ju integritet och personligt, man får inte säga, inte ens till familjen. Även när man ringer till kriminalvården och man vet att de sitter inne så får man inget veta. Ringer jag och vill lämna ett meddelande till NN så säger de; - ja om NN sitter inne.

Några ljusglimtar i tillvaron har hon dock hittat. En av dem var mannens frivårdskonsulent som blev hennes räddning när allt kändes svårt.

Det var mitt guldkorn. Jag tror inte jag hade tagit mig igenom åren där utan henne. Hon har ställt upp när han är på in- och utsidan. Och så hittade jag en på socialförvaltningen. Det var också ett sånt där guldkorn.

På en av anstalterna säger kvinnan att hon blivit bra bemött. Personalen pratar med henne och undrar hur hon mår och om resan gick bra. På en del fängelser beskriver kvinnan att hon blivit sämre bemött.

(---) man känner sig ungefär som någon som går på gatan, man kommer bara dit för en sak, man kommer inte dit för att hälsa på den här personen och prata med honom utan är man kvinna och han är man så är det liksom bara en sak som gäller. Och man känner sig sån när man kommer in.

Kvinnans kontakter med socialtjänsten har varit varierande. ”Jag har fått mycket hjälp som jag vill ha men mycket hjälp som jag inte vill ha, jag har fått både och.” Kvinnan upplever att socialtjänsten gärna vill bestämma vilken hjälp hon ska ha. Familjen har för tillfället bistånd i form av bl.a. kontaktfamilj för det yngsta barnet samt kontaktperson för mamman, vilket kvinnan tycker är bra. Vid ett par tillfällen har kvinnan upplevt att socialtjänsten mer eller mindre ”hotat” henne. När kvinnan bestämde sig för att hon inte ville skiljas från mannen när han fick ett treårigt fängelsestraff så drog socialtjänsten in hjälpen. ”Om jag tänkte stanna hos honom så tänkte minsann de inte hjälpa mig, det fick jag nog höra.”

Familjen har fått en resa/mån till fängelset betald av Kriminalvården. Socialtjänsten har vid ett tillfälle erbjudit sig att betalat resan för familjen så att de kunde besöka mannen i fängelset.

Kvinnans kontakt med Solrosen skedde genom en slump. Hennes kontaktperson vid socialtjänsten var på studiebesök på Solrosen och tyckte det kunde vara något för kvinnan. Kvinnan var dock mycket tveksam, men besökte Solrosen. Personalen på Solrosen berättade vad de gör och att de även har ungdoms- och barngrupper. ”Hm jag vet ju att jag har en där hemma som mår dåligt, så jag tänkte ja kanske.”

Personalen tyckte att även det minsta barnet skulle delta i gruppverksamheten. Kvinnan höll inte med om det eftersom NN vid detta tillfälle inte visste att pappan satt i fängelse. ”Nej NN

ska inte gå där nej, nej. De stora kan jag anmäla, men NN, då måste jag ju berätta, hur ska det gå?" Även de övriga barnen var tveksamma till att berätta för det yngsta syskonet. "Ska du berätta för NN, varför ska du göra det? Det är väl onödigt. Det är väl bättre att NN får leva i ovisshet och den dagen NN får veta, den dagen den sorgen."

Efter besöket på Solrosen har kvinnan, det yngsta barnet samt en av tonåringarna genomgått Solrosens gruppverksamhet. Det tredje barnet deltar i en gruppverksamhet på en annan stödförening. Det äldsta barnet har inte deltagit i någon gruppverksamhet och är den ende som inte pratar om pappan.

Kvinnan tycker att hon fått mycket hjälp och stöd av Solrosen men upplever att socialtjänsten haft en negativ inställning till att hon själv funnit hjälpen.

Vi pratar om allt! Allt det man känner. Frustration, ilska, glad, ledsen, allt som händer hemma, hur ungarna mår, den knölen som är deras pappa, hur man känner för honom, inte känner för honom.

Kvinnan har inte, som hon uttrycker det, något vanligt socialt nätverk. Det nätverk hon har består av professionella. Trots att tre av barnen deltagit i gruppverksamheter funderar kvinnan ändå på hur barnen hanterar det de varit med om. Hon tycker att även barnen skulle behöva individuell samtalskontakt eftersom hon tror att det kan vara svårt att prata med henne om de känslor barnen har gentemot pappa. Kvinnan funderar bl.a. på hur man motiverar en tonåring att prata med någon om pappan (...) *"när pappa sitter här inne (pekar på hjärtat, vår anm.) och gör ont."*

Det är inga större problem att prata om det nu för tiden. Förut var det det. Då pratade man inte alls om det, inte med någon. Inte ens hemma i familjen har vi pratat om honom. Sen vi hittade Solrosen har det ändrats. Det är här som jag och hela min familj har lärt oss prata om den där, barnets pappa. (---) Där är vi idag, sen vet vi inte var vi landar. I framtiden är han nog borta tror jag, känns det som nu. Vårt kapitel med honom är slut.

Analys av intervju med mamman

I intervjun framkommer att kvinnan och hennes barn inte pratat med varandra om att pappa sitter i fängelse trots att de tre största barnen alltid vetat om pappans kriminalitet, d.v.s. det har blivit en familjehemlighet. Detta fenomen beskriver Hägertz (1995) som menar att hemligheten ofta är så hemlig att inte ens syskon pratar med varandra. Det yngsta barnet har aldrig fått veta sanningen om sin pappa eftersom han lämnade familjen när barnet var två år. Det minsta barnet har heller inte fått några förklaringar till varför pappa är borta och mamman tror att barnet funderat mycket kring pappan. Eftersom det minsta barnet inte har vetat något så har barnet därför inte haft några problem med att prata om sin pappa. För resten av familjen har det känts konstigt när någon i familjen börjar prata om det som är förbjudet att prata om. Hansen (1995) skriver att det skapas känslomässiga avstånd mellan familjens medlemmar och att barnen själva måste handskas med problemet eftersom de inte kan prata med varandra. Familjehemligheten framgår tydligt när mamman och de äldre barnen är tveksamma till att det yngsta barnet ska börja på Solrosen och därmed få veta sanningen om pappan. Vi antar att familjehemligheten har blivit en så naturlig del av familjens liv att tanken på att berätta för någon som inte "vet" är otänkbar.

Enligt Melin (1998a) är en av de svåraste frågorna för föräldrarna vad man ska säga till barnen eller om man överhuvudtaget ska berätta sanningen. Hon menar att barn som inte får höra sanningen oftast känner på sig när föräldrarna ljuger eller undanhåller sanningen. Barn är duktiga på att genomskåda föräldrarnas berättelser och mår dåligt av att inte veta. Ovissheten gör att barnet många gånger skapar fantasier om verkligheten. Hægertz (1995) menar att även om barnet känner på sig att allt inte är som det ska pratar det inte med den andre föräldern eftersom barnet känner att föräldern har tillräckligt med problem ändå. Vi menar att det yngsta barnet har känt på sig att något har hemlighållits för det. Det yngsta barnet har med all säkerhet känt av familjens reaktioner när barnet pratar om pappan och har därmed sannolikt skapat sina egna fantasier om pappan.

Av rädsla för att avslöja hemligheten isolerar familjen sig. Det är vanligt att barnen hittar på historier eller gör omskrivningar av verkligheten för att dölja problemen hemma. Dessa barn håller ofta distans till andra barn när de umgås och pratar sällan om sin familj (Hansen, 1995). Vi menar att familjens isolering i första hand orsakas av att omgivningen håller distans till dem på grund av avvikelser. Å andra sidan drar sig familjen undan omgivningen för att inte avslöja hemligheten och därmed utsätta sig för samhällets reaktioner. Detta visar på ett cirkulärt orsakssamband där olika system påverkar varandra.

Genom gruppverksamheterna på Solrosen känner kvinnan att hon och familjen fått mycket hjälp och stöd. De har börjat prata om pappan hemma vilket tidigare var ett "förbjudet" ämne. Gruppbehandling har visat sig vara den bästa metoden för dessa barn (Hægertz, 1995). Barnen får träffa andra barn i samma situation och får där se att det inte är ensamt om att leva i en sådan familj. När barnen vet att mamma också går i gruppverksamhet och pratar med andra så vågar de i sin tur prata om problemen och behöver på så sätt inte känna sig illojala mot mamman. Solrosen har alltså på ett bra sätt hjälpt familjen att bryta familjehemligheten. Mötet med Solrosen har också inneburit att det yngsta barnet fått veta sanningen om pappan. Enligt Kihlbom har alla barn rätt till vetskap om och tillgång till båda sina föräldrar. Detta är viktigt för att barnet skall kunna uppleva sammanhang i sitt liv.

De enda som vet om att pappan suttit i fängelse är barnens klassföreståndare, kvinnans väninna samt kvinnans familj. Kvinnans mamma och bröder har p.g.a. situationen tagit avstånd från kvinnan. Kvinnan beskriver hur hon uppfattar omgivningens reaktioner. Hon tycker sig bli behandlad som om hon också vore kriminell. När familjen var bosatt på en mindre ort upplevde hon att familjen blev utfryst och utpekad. I skolan blev barnen retade av sina klasskamrater. Även när kvinnan besökte vissa fängelser upplevde hon personalens bemötande som nedsättande. Melin (1998a) menar att allmänhetens inställning ofta är fördömande. Det är inte ovanligt att familjer utesluts ur gemenskapen och att barnen är rädda för att deras kamrater ska ta avstånd från dem om de får reda på sanningen. Detta relaterar vi till Goffmans (1986) begrepp stigma. Pappan är bäraren av stigmat p.g.a. sin kriminalitet och detta medför att hela familjen betraktas som avvikare i omgivningens ögon.

Första gången mannen skulle gripas uppfattade kvinnan att polisen hade en mycket hotfull attityd och att de behandlade henne som en kriminell. Situationen kring hur gripanden går till är något som uppmärksammas i Socialstyrelsens och Kriminalvårdsstyrelsens utredning (1998). I den framkommer det att frågan om hur gripanden kan göras så att barnet tar så lite psykisk skada som möjligt, och hur barnet kan tas omhand på bästa sätt i den akuta situationen, inte diskuteras vare sig i polisutbildningen eller i det praktiska polisarbetet. Utredningen fann också att barn inte regelmässigt erbjuds professionell hjälp av socialtjänsten

efter en sådan situation. Det är viktigt att barnen får hjälp och stöd att hantera den traumatiska händelsen. Det är dock socialtjänstens ansvar att även ge stöd och hjälp till de som har hand om barnet för att de ska kunna vara en fungerande förälder.

Mamman har under årens lopp varit i kontakt med många olika myndigheter. Av personalen på myndigheterna har hon fått olika slags bemötande. En del gånger har det varit bra och andra gånger mindre bra. Hon har dock funnit några personer som hon beskriver som guldkorn. En av dem var mannens frivårdskonsulent och en annan var socialsekreterare. Vi anser att den hjälp och stöd en person får från myndigheter verkar vara beroende av vilken tjänsteman som handhar ärendet. Med tanke på socialtjänstlagen ska biståndet inte vara beroende av enskilda tjänstemäns engagemang och godtycke.

Kvinnans första kontakt med stödföreningen Solrosen skedde genom en slump. Det är först när familjen kom till Solrosen som de känt att de fått hjälp med att bearbeta situationen. Kvinnan upplever att socialtjänsten haft en negativ inställning till att hon själv funnit hjälp genom Solrosen. Enligt socialtjänstlagen är socialtjänsten *skyldig* att ge stöd och hjälp till barnen, se till att barnen får daglig omsorg samt se till att de som har hand om barnen får tillräckligt stöd att kunna göra det (Bergstrand, 2001). I vår intervju med mamman framkommer det dock att kvinnan vid ett par tillfällen upplevt att socialtjänsten mer eller mindre ”hotat” henne. Vid ett tillfälle drog socialtjänsten t.o.m. in hjälpen när hon bestämde sig för att hon inte ville skiljas från mannen när han fick ett av sina fängelsestraff. Genom att socialtjänsten villkorar hjälpen straffas inte bara mamman utan även barnen. Här kan vi tydligt se att socialtjänsten saknat ett barnperspektiv. I barnkonventionen står att barnets bästa ska beaktas vid alla beslut som rör barn (SOU 1997:116). Även SoL 1 kap. 2 § säger att barnets situation skall uppmärksammas när bistånd eller annan insats skall handläggas.

I och med att socialtjänsten villkorar hjälpen talar de indirekt om för kvinnan att mannen är en dålig människa. Detta kan uppfattas som att de även talar om för kvinnan att hon är en dålig människa om hon stannar hos honom. Kvinnan tvingas även att välja mellan mannen och hjälp till sig och barnen. Wechsler (1993) menar att skuld kan uppstå när man känner att man gjort något som är fel och att skam uppkommer när man känner att man misslyckats. Vi anser att socialtjänsten lägger extra skam och skuld på mamman när de drar in hjälpen och därmed tydligt visar att hon väljer fel om hon stannar hos mannen.

Under vår intervju har det framkommit att pappan under vissa perioder varit delaktig i familjen och andra perioder inte. Enligt systemteorin (Burenus & Karlsson, 1984) får detta konsekvenser för hela familjen eftersom alla delar i systemet ömsesidigt påverkar och påverkas av varandra. Eftersom pappan kommit och gått in och ut ur familjen har familjesystemet haft förhållandevis öppna gränser. Dessa förändringar frestar på balansen i systemet. När ett system kommer i obalans träder destruktiva eller konstruktiva mekanismer i kraft för att återställa jämvikten. Enligt intervjun har familjemedlemmarna reagerat olika på situationen. Detta kan ha varit ett sätt att återfå balans. Vi kan även utläsa att familjen haft en s.k. stel gräns utåt då familjen isolerat sig p.g.a. sin familjehemlighet.

Enligt Antonowsky (1991) är det viktigt med förutsägbarhet i tillvaron för att den skall bli begriplig. Eftersom pappan gått in och ut ur familjen, d.v.s. systemet, och detta skett på hans villkor har familjen levt i ovisshet om när pappa skall försvinna eller komma tillbaka. Utifrån Antonowskys begrepp KASAM krävs det, för att familjen ska kunna hantera tillvaron, att de upplever att det finns resurser att tillgå i form av exempelvis stöd från anhöriga. Genom

Solrosen har familjen fått stöd som de inte haft förut och har på detta sätt fått hjälp att kunna hantera sin situation. Solrosen har också hjälpt familjen att finna meningsfullhet vilket är en viktig del i att uppleva en känsla av sammanhang.

Mamman säger att hon inte har något vanligt socialt nätverk utan nätverket hon har består av professionella. Genom att mamman träffat andra i samma situation har hon fått tillgång till ett socialt nätverk som till viss del kan väga upp det nätverk hon saknar. Lowenstein (1986) och Runkvist (1998) menar att bl.a. familjens samhörighetskänsla och sociala nätverk är avgörande för hur mamman hanterar situationen. Dessa faktorer har större betydelse för barnet än separationen från pappan.

Intervju med personal på stödföreningarna Solrosen och Bryggan

Stödföreningarna finansieras bland annat genom stöd från socialdepartementet, Göteborgs kommun, samt Odd Fellow. Personalen på stödföreningarna har olika kompetenser, t.ex. beteendevetare, socionomer och fritidsledare. En del av Bryggans personal är före detta interner. En viktig del i verksamheternas arbete är att informera om att de finns bl.a. till socialtjänst, kriminalvårdsanstalter, polis och skola.

Solrosen

Räddningsmissionen är en ideell organisation för socialt arbete på kristen grund och de är huvudman för Solrosen. Solrosen bedriver gruppverksamhet för barn och tonåringar med föräldrar som sitter i fängelse eller på annat sätt är aktuella inom kriminalvården. Solrosen erbjuder även studiecirkelring föräldraskap samt stöd till barns anhöriga.

Under intervjun framkommer att det är mycket skamfyllt att ha en förälder eller partner i fängelse. Det finns också många fördomar mot kriminella, att de är dåliga människor, vilket gör att barnen och föräldrarna är extra utsatta. Omgivningens reaktioner är ofta fördömande. Att vuxna kan fälla nedsättande kommentarer är något som Solrosens personal erfarit. Det är inte ovanligt att barnen blir retade om det kommer fram att de har en mamma eller pappa som sitter i fängelse. Många barn berättar inte för någon om att de har en förälder i fängelse. Detta innebär att de får bära hemligheten helt ensam. De är rädda för att avslöja sig och de vill inte att det skall komma ut att de har en förälder i fängelse. Barnen lär sig också att inte lita på någon och att inte prata om det. Vad man också erfarit på Solrosen är att inte heller syskon pratar med varandra om föräldern i fängelse. *”Det bli små isolerade öar som bär detta.”*

Generellt menar Solrosen att det är bra för barnen att man berättar och håller sig till verkligheten eftersom barn vill veta sanningen. Barn har en förmåga att känna på sig att det är något som inte stämmer. *”De blir oroliga och gör sig fantasier som kan vara mycket värre än verkligheten.”* Berättar inte föräldern för barnet kan det komma fram på fel sätt, exempelvis genom andra. Berättandet av sanningen beror också på hur barnen kan ta emot och hantera detta, d.v.s. härbärgera budskapet, men hänsyn måste tas till barnets ålder och mognad. Personalen menar att barnet inte behöver veta i detalj vilket brottet varit. Istället kan man beskriva det så att pappa eller mamma har gjort något dumt och gör man något dumt får man ett straff som man sedan sonar. Om föräldern väljer att berätta handlar det om dennes förmåga att hantera situationen.

Det är väldigt vanligt att familjen isolerar sig då en av föräldrarna har frihetsberövats. Frågor som uppstår är ”Vilka vet om det?”, ”Såg någon när polisen var här?”, ”Tror de att jag också är kriminell?” Att komma till Solrosen blir en stor lättnad för mamman och barnet då ”rustningen” kan tas av och man får lov att vara sig själv.

Det är många barn till frihetsberövade som inte vet om att deras förälder sitter i fängelse. Familjen hemlighåller fängelsevistelsen genom att t.ex. säga ”(...) pappa arbetar i Norge på oljeplattform”. Är det dessutom ett längre straff är det ännu vanligare att familjen väljer att inte berätta. En del föräldrar som sitter i fängelse vill inte berätta för sina barn på grund av skamkänslor och av rädsla att förlora auktoriteten och mista respekten som förälder. Orsaken är också att man vill värna om sina barn på grund av fördomar, menar personalen.

Att bära på hemligheten att mamma eller pappa sitter i fängelse gör att barnen håller tillbaka sina känslor. Detta medför att inte barnet kommer i kontakt med sina behov utan ”stänger av” sina känslor. ”*Kan man inte känna kan man heller inte uppleva sina behov.*” Barnen reagerar med att antingen bli inåtvända eller utåtagerande. Barnen känner också både skuld och skam. Skulden sitter djupt därinne och skammen växer när de möter omgivningens attityder. De skäms för att föräldern sitter i fängelse och för att mamma eller pappa gjort dumma saker. Detta betyder dock inte att de inte tycker om sin förälder.

Då en förälder hamnar i fängelse finns det ofta inte någon som stöttar barnet i den sorg detta innebär. Denna stöttning är mer naturlig vid t.ex. dödsfall. Att då träffa andra i samma situation och få en känsla av att inte vara ensam i världen om detta är det mest läkande anser personalen. Det är viktigt att barnen får prata om det och på så sätt få sätta ord på vad de känner.

I gruppverksamheten använder Solrosen sig av ett pedagogiskt program som heter CAP (Children are Also People). Grunderna i detta program är att stötta barnen så att de kan hantera sina dubbla känslor, den kärlek och hat, de eventuellt känner mot sina föräldrar. Det handlar också om att barnen får kunskap om att de inte har något ansvar för att föräldern sitter i fängelse. Gruppträffen leds alltid av samma ledare och träffarnas förutsägbarhet och tydliga struktur kan hjälpa barnen att hantera en ofta kaotisk livssituation. Man träffas 16 gånger, två timmar/vecka. Vid varje träff arbetar man efter olika teman t.ex. gränssättning, roller, ilska, skuld, och de belyses med hjälp av sagor, dramaövningar och bildskapande. Barnen behöver inte prata i gruppen utan de kan välja att ”passa” men att bara vara med och lyssna kan hjälpa till att bearbeta känslor. Det kan vara avlastande att höra hur de andra känner samt höra att de kan känna likadant. Syskon går inte i samma grupp då deras uppfattningar om situationen kan vara olika. ”*Det handlar om att alla har olika verkligheter, ingen känsla kan vara fel.*”

Anhörigträffarna liknar barnens gruppverksamhet. De mammor som kommer till Solrosen gör det i första hand för sina barns skull. Vid inskrivningssamtalet, då man går igenom situationen, erbjuds alltid de anhöriga att vara med i anhöriggruppverksamhet. Man arbetar alltså mycket med att ge stöd åt de anhöriga för att de skall orka med sin situation, d.v.s. ett verktyg för att vara en bra förälder.

Personalen poängterar att det inte är självklart att familjen blir känd av socialtjänsten bara för att pappan blir dömd till fängelse. Är socialtjänsten inblandad beror det på familjens bakgrund och sociala situation. De som deltar i Solrosens verksamhet kommer från alla samhällsgrupper. Personalen tycker att skammen ofta blir tydligare i de familjer som kommer från mer

väletablerade sociala förhållanden. Personalen uppfattar att det är mindre stämplande för besökande att uppsöka Solrosen än att ta kontakt med socialtjänsten.

Solrosens bemötande från socialtjänsten har i de flesta fallen varit positiva, men personalen menar att det är olika. Många har inte tid att låta dem komma och informera. Personalen anser att det överlag saknas barnperspektiv inom socialtjänsten. *”Man ser de vuxna men man ser inte barnen.”*

Bryggan

Föreningen Bryggan är en ideell förening som funnits sedan 1998. Målet med verksamheten är att vara en brygga mellan fängelse och frihet genom att erbjuda andra alternativ till missbruk och kriminalitet. Personalen finns till för att stödja internernas barn och de som har ansvaret för barnet, t.ex. den andre föräldern eller familjehemsföräldrar. De fungerar också som en mötesplats där föräldrar och barn under öppna former kan träffas och umgås, bl.a. i lägerverksamhet.

På Bryggan finns en barngrupp och en ungdomsgrupp. Gruppen används inte medvetet som samtalsgrupp utan man träffas och gör vardagsaktiviteter tillsammans. *”Detta framkallar en sorts trygghet eftersom ”man har varandra” och de olika medlemmarna i gruppen vet att de andra upplevt samma problematik.”* Barnen kommer till Bryggan en gång i veckan och de använder sig av mycket skapande verksamhet där barnen får uttrycka sig både kroppsligt och själsligt. Informanten berättar om denna verksamhet och det märks att hon har en stark tro på att konstnärlig och skapande verksamhet är bra för att komma i kontakt med sitt inre. *”Under arbetet uppkommer flera olika samtalsområden kring deltagarnas livssituation och problem.”* Det sker med andra ord en omedveten bearbetning av problemen.

Barnen kommer ofta i kläm, mycket på grund av att man inte har erkänt problematiken i hemmet. *”Familjerna blir ofta väldigt isolerade och ibland har man inte orkat stimulera barnen på grund av den problematik som tynger familjen.”* Bryggan menar att det är viktigt för familjen att våga prata om problemet.

Personalen på Bryggan har upplevt att barnen ibland tycker det är skönt när mamma eller pappa åker in i fängelse. *”Då blir det lugnt och skönt och mindre oroligt hemma.”* Barnen upplever också dubbla känslor för exempelvis sin pappa, både besvikelse och längtan. För att skydda sig själv sätter barnen upp en slags känslomässig mur.

Personalen talar även om att mammans inställning till pappan och brottet är viktigt för hur barnet bearbetar sin situation. *”Mammans eventuella vrede och ”skitprat” om pappan påverkar barnet.”*

Analys av intervjuer med personal på stödföreningarna

Båda föreningarna fyller ett behov hos de anhöriga eftersom det inte finns många forum där de öppet kan, och vågar, prata om sin situation. Samhällets fördomar och inställning mot kriminella gör att det blir skamfyllt att ha en förälder eller partner i fängelse. Enligt Solrosen är omgivningens reaktioner ofta fördömande. Barnen blir ibland retade av kamrater men även

vuxna kan ha en nedsättande inställning. Konsekvensen av detta gör att familjen inte pratar med någon om det som händer, inte ens inom familjen. Melin (1998) menar att det är allmänhetens inställning till kriminella som är orsaken till hemlighållandet. Enligt Lerner (1993) är det vanligare att individen hemlighåller sitt problem ju mer stigmatiserande ett fenomen är. Hemligheten ökar individens skam och förstärker dess känsla av att vara avvikande. De mammor och barn som kommer till Solrosen är från alla samhällsklasser men enligt personalen blir skammen mer tydlig i de familjer som kommer från mer väletablerade familjer.

Skam och skuld är vanliga känslor hos barn vars föräldrar sitter i fängelse. Som framkommit i intervjuerna har barn som vet om att föräldern sitter i fängelse ofta dubbla känslor inför denne. De skäms för föräldern som sitter i fängelse samtidigt som de fortfarande tycker om sin pappa. Barnet har dessutom svårt att försvara sin förälder eftersom samhället genom frihetsberövandet tydligt visar att föräldern handlat fel. Skammen blir specifik för dessa barn då föräldern brutit mot samhällets lagar och normer. Lowenstein (1986) skriver att separationseffekten blir unik då det handlar om moraliserande och stigmatiserade effekter. Barn som inte vet sanningen om att föräldern sitter i fängelse har också skam och skuldkänslor. Ovetskapen om att pappan sitter i fängelse kan skapa fantasier hos barnen som många gånger är värre än i verkligheten (Melin, 1998a). Barnet anklagar sig själv för pappans frånvaro och tror inte att det är värt att älskas vilket orsakar skam- och skuldkänslor (Kjellqvist, 1993; Hansen 1995; Hägertz 1995). Samma fenomen beskriver Wechsler (1993) som menar att orsaken till skuld brukar vara att människor man älskar sviker.

Altar Cederberg (1995) och Melin (1998a) beskriver reaktioner hos barn till frihetsberövade föräldrar t.ex. ilska, destruktivitet samt ångslan och nedstämdhet. Dessa barn reagerar på samma sätt som barn i andra dysfunktionella familjer, t.ex. barn till missbrukare. Bland de barn Bryggan och Solrosen möter är inåtvändhet och utåtagerande beteende vanligt förekommande. Båda stödföreningarna framhåller vikten av att de anhöriga får träffa andra som befinner sig i samma situation. Barnen har ofta stängt av sina känslor och har därför svårt att komma i kontakt med sina behov. Att då få komma till stödföreningarna är en lättnad för barnen och mammorna eftersom man där får hjälp med att sätta ord på sina känslor och får lov att vara sig själv, d.v.s. inte behöva vara rädd för att försäga sig eller känna sig annorlunda. Gruppbehandling har visat sig vara en mycket bra metod eftersom gruppmedlemmarna då kan dela upplevelser och erfarenheter (Hägertz, 1995). Det är viktigt att barnen och mammorna får sätta ord på vad de känner. Antonowsky (1991) menar att tillvaron måste göras begriplig för individen för att denne skall kunna förhålla sig till den.

En av Solrosens uppgifter är att ge stöd åt mamman så att hon i sin tur orkar vara en bra förälder. Kihlbom (Bäck-Wiklund & Bergsten, 1997) skriver att barnet påverkas av hur tillfreds mamman är med sig själv och sin livssituation samt hennes upplevelse av att själv kunna bestämma över sitt liv. Ju bättre mammans resurser är desto bättre kan situationen bemästras (Lowenstein, 1986; Runqvist, 1998). Detta kopplar vi till begreppet KASAM (Antonowsky, 1991). Antonowsky menar att ju mer resurser individen upplever sig ha tillgång till, egna eller andras, desto bättre kan personen hantera och påverka sin situation. Det handlar även om en upplevelse av att inte vara offer för omständigheterna d.v.s. en hög känsla av hanterbarhet. Hur barnet hanterar och bearbetar sin situation påverkas av mammans inställning till pappan. Kihlbom (1998) poängterar vikten av att den hemmavarande föräldern visar för barnet att det får tycka om sin frånvarande pappa. Om den hemmavarande föräldern

kräver fullständig lojalitet och smutskastar den andre föräldern kan barnet ibland få svårt att protestera mot detta i rädsla att förlora den hemmavarande föräldern.

Personalen på stödföreningarna har erfarenhet av att många barn inte har fått veta att deras pappa sitter i fängelse utan får många gånger leva i tron om att deras pappa arbetar långt borta. Att ha vetskap och tillgång till båda sina föräldrar innebär att man får kunskap om sitt ursprung och därigenom möjlighet att uppleva sammanhang. Upplever man inte detta kan man ha svårt att se sig som en egen individ (Kihlbom, 1998).

Socialtjänsten

Resultat av enkätundersökningen

En del av vår studie är att undersöka vilka insatser och vilket stöd utvalda socialkontor har att erbjuda familjer där pappan frihetsberövats. 30 st enkäter har skickats till kommuner och stadsdelsnämnder i Västra Götaland. Vår enkätundersökning har en svarsfrekvens på 20 st, d.v.s. ca: 66 %. 13 stycken skickade tillbaka enkäten och 7 svar fick vi via telefon.

18 av 20 socialkontor har svarat att de har erfarenhet av familjer där pappan avtjänar/avtjänat fängelsestraff.

Elva socialkontor uppger att de får kännedom om dessa familjer genom att familjen redan varit i kontakt med socialtjänsten av andra orsaker, t.ex. ekonomiskt bistånd. Tio stycken svarar att de får kännedom om familjen genom att familjen själv ansöker om hjälp. Fem av socialkontoren säger sig ibland få en anmälan från polisen om en förälder häktats.

Hälften av socialkontoren menar att svårigheten, när det gäller att få kännedom om barn som har föräldrar i fängelse, är att det inte finns några rutiner för anmälan till socialtjänsten när en förälder frihetsberövats. Tre socialkontor säger sig inte ha några svårigheter att få kännedom om dessa barn. Av de här tre socialkontoren uppger dock ett kontor att de får kännedom om dessa familjer endast om mamman (eller pappan) själva ansöker om bistånd. Ett annat socialkontor uppger att de får kännedom om barnen p.g.a. att de är en liten kommun: ”*Ser vi i tidningen att någon gjort något vet vi oftast vem det är i en så'n här liten kommun.*” Förutom detta får de också kännedom genom polisrapporter och domar. Det tredje socialkontoret uppger att det inte finns någon automatisk rapportering till socialtjänsten utan de får kännedom genom tidigare kontakt med familjen. De anser sig dock få den information de behöver.

Nedan följer citat från olika socialkontor för att ytterligare belysa svaren på frågan om vilka svårigheter de upplever när det gäller att få kännedom om barn i kommunen vars förälder häktats/intagits i fängelse.

Vi inom socialtjänsten har ingen rätt att infordra den informationen. Vi har ingen specifik strategi för detta. Folk skulle nog inte bli glada om vi gick runt och frågade vem som sitter i fängelse och har barn. Socialtjänstens tjänster bygger ju på att det är den enskildes vilja att ta kontakt med oss. Vi har så att säga inte ”första tjing” på den informationen. Det finns inte den intentionen (på socialkontoret, vår anm) att söka upp dessa barn, det finns de barn som har det värre, som lever med våld, missbruk, övergrepp m.m. Människor vill klara av sin

situation på egen hand.(...) inte säkert att det behövs sociala insatser bara för att pappan sitter i fängelse – det kan för övrigt vara en väl fungerande familj. Flera instanser saknar barnperspektivet och jobbar med den vuxne enbart.

Socialkontoren svarar genomgående att det är individuellt vilken hjälp och vilket stöd som familjerna vill ha och som de är i behov av. Hälften av socialkontoren uppfattar att familjen främst *vill ha* ekonomiskt bistånd. Åtta av socialkontoren uttrycker att familjerna vill ha råd, stöd och avlastning. 14 socialkontor menar däremot att dessa familjer är *i behov av* råd, stöd och avlastning. Åtta av socialkontoren menar dessutom att barnen är i behov av hjälp att prata om situationen, sätta ord på sina känslor samt få tillvaron begriplig.

Skulle behöva träffa barn med liknande erfarenheter. Men vi är en sån liten kommun så det finns inga sådana verksamheter här. Många barn vet heller inte om att deras föräldrar sitter i fängelse.

Den hjälp socialkontoren kan erbjuda är individuell och beroende av familjens situation och önskemål. Exempel på hjälp som socialkontoren nämner är försörjningsstöd, samtalskontakter, råd i samband med umgänge och kontaktperson/kontaktfamilj. Tre socialkontor nämner att det finns annan hjälp att få i form av stödföreningar som bedrivs i frivillig regi.

De organisationer och myndigheter som socialkontoren uppger att de har kontakt med i dessa ärenden är främst kriminalvården och frivården. Andra kontakter som nämns är frivilligorganisationer (5 st), BUP (2 st) och skolan (2 st).

På frågan om de tagit del av rapporten Barn med frihetsberövade föräldrar svarade 6 socialkontor ja och 14 svarade nej. Ingen av de som läst rapporten har vidtagit några förändringar.

Vi avslutade enkäten med att fråga om de hade något övrigt att tillägga. Ett socialkontor svarade att det många gånger handlar om en familjehemlighet och att det inte finns någon rutin på hur man går vidare med detta. De menar också att det är familjen själv som definierar/formulerar problemet.

Resultatet visar att det inte finns någon skillnad mellan socialkontoren, utifrån kommunens storlek, i vad de kan erbjuda för sociala tjänster.

Analys av enkätundersökningen

Resultatet visar att socialkontoren oftast får kännedom om familjerna genom att de varit i kontakt med familjen tidigare. Få socialkontor får anmälningar från polisen och andra myndigheter vilket tyder på att få myndigheter anmäler till socialtjänsten då en förälder frihetsberövas. Detta framgår även i rapporten som gjordes 1997. Det har gått fem år och fortfarande upplever socialtjänsten att det saknas rutiner och automatik i att få anmälningar Enligt SoL kap. 14. 1 § är dock myndigheter vars verksamhet berör barn och ungdom t.ex. åklagar- och polismyndigheter *skyldiga* att genast göra en anmälan till socialnämnden om de i sin verksamhet får kännedom om något som kan innebära att socialnämnden behöver ingripa till en underårings skydd. Vad vi kan ifrågasätta är polisens tolkning av barns behov av skydd. Som vi ser det kan skydd innebära att barnets rätt till umgänge med föräldern skyddas samt skydd mot att utvecklas ogynnsamt. Vi anser också att genom att anmäla att den häktade har

barn kan också barnets mor få möjlighet att erbjudas stöd och hjälp. Mamman behöver hjälp för sin egen del men också hjälp i sitt föräldraskap. Så länge inte polisen tar sitt ansvar att anmäla när den personen de häktar har barn får socialtjänsten svårigheter att fånga upp dessa barn.

En annan orsak till att det är svårt att få kännedom om familjer där ena föräldern frihetsberövats är enligt några socialkontor att det är den enskildes vilja som måste avgöra om kontakten skall tas. Visserligen bygger socialtjänstens insatser på frivillighet men vi anser dock inte att socialsekreterarna kan förhålla sig passiva eftersom de enligt SoL 5 kap.1 § skall vara aktiva i sin roll att ge stöd och hjälp till barn i riskzonen. Vi anser genom detta resultat att de socialkontor vi frågat brister i sin uppsökande roll. Även utredarna i rapporten (Socialstyrelsen & Kriminalvårdsstyrelsen, 1998) anser att det är bättre om socialtjänsten tar kontakt med föräldern än att föräldern själv ska ta kontakt med dem. De tror då att chansen är större att barnen får den hjälp de behöver. Enligt Bergstrand (2001) ska inte frivilligheten stå i konflikt med att motivera den enskilde att ta emot en viss insats.

Den hjälp de flesta familjer vill ha är ekonomisk hjälp, råd och stöd samt stöd i umgängesfrågor. Socialkontoren anser också att behoven är individuella. Den hjälp socialkontoren överlag erbjuder är ekonomisk hjälp samt samtalskontakt. Vad denna samtalskontakt innebär kan vi inte utläsa i vår undersökning. Antingen barnet är med vid gripandet eller ej behöver det ges trygghet, en förklaring till gripandet och föräldrarnas försvinnande samt en realistisk bild av vad som kan komma att ske i framtiden (Socialstyrelsen & Kriminalvårdsstyrelsen, 1998). En separation från föräldern skapar en känslomässig kris hos barnet och det måste få hjälp att bearbeta och övervinna detta. Resultatet av vår enkät visar att flera socialkontor uppger att barnet är i behov av att få tillvaron begriplig. Det finns dock inga utarbetade metoder för att hjälpa dessa barn. Ett socialkontor uttrycker barns behov av att träffa andra för att dela gemensamma upplevelser, men att det inte finns sådana verksamheter då kommunen är för liten. Vad vi ifrågasätter är om biståndet ska vara beroende av var i landet man bor. Socialtjänsten har också ansvar att förmedla barnpsykologisk och terapeutisk hjälp vilket också en del socialkontor i vår undersökning uppger att barnen är i behov av.

Enligt utredningsrapporten är det vanligt att den frihetsberövade föräldrarnas ansvar för den dagliga omsorgen övertas av den andra föräldern eller av andra närstående. De behöver för detta stöd av socialtjänsten för att de skall kunna fullgöra sitt ansvar. Enligt rapporten kan det vara i fråga om ekonomiskt stöd, stöd i föräldra- eller vårdarrollen, praktisk hjälp med den dagliga omsorgen, hjälp att bearbeta den egna krisen som frihetsberövandet kan ha skapat samt psykologiskt stöd för att i sin tur kunna vara till stöd för barnet. Ett socialkontor uppger att barnen inte alla gånger vet om att föräldern sitter i fängelse. Vad socialtjänsten kan göra här är att stötta den hemmavarande mamman att prata om problemet hemma. Om socialtjänsten inte bedriver någon gruppverksamhet och om det inte finns stödföreningar i kommunen kan barnen ha svårt att bearbeta sin situation. Att träffa andra med liknande erfarenheter har visat sig vara viktigt för barnen (Hägertz, 1995).

Socialkontoren har mest kontakt med kriminal- och frivård när det gäller dessa ärenden. Det är 5 st socialkontor som nämner att de har kontakt med frivilligorganisationer. Endast ett av Göteborgs socialkontor nämner Solrosens verksamhet. Detta är anmärkningsvärt då stödföreningarna varit mycket aktiva i att informera om sin verksamhet.

Sex socialkontor har uppgett att de tagit del av rapporten. Vi anser att fler borde känna till utredningsrapporten eftersom socialstyrelsen skickat ut ett meddelandeblad till samtliga socialchefer. Ingen har heller vidtagit några åtgärder efter det att rapporten publicerats.

Att ett socialkontor svarar att det inte alltid behövs några sociala insatser anser vi är att göra det lätt för sig. Vi menar att det alltid är viktigt att barnet och mamman erbjuds stöd, hjälp och information även om familjen är fungerande i övrigt.

Kap. 5 Slutsatser och Diskussion

Slutsatser

Det vi kommit fram till i vår intervju med mamman är att hon upplever sig bli behandlad som kriminell på grund av att hon är gift med en kriminell. Resultatet visar att skammen av att ha en förälder eller partner i fängelse är unik samt att familjehemligheter är vanligt i dessa familjer. Under årens lopp har kvinnan haft en del kontakt med socialtjänsten där hon fått ekonomisk hjälp samt annat bistånd. Kvinnan har upplevt en del hjälp som bra men ibland har hon känt att hon inte varit delaktig i besluten. Det är först när kvinnan kommit i kontakt med Solrosens verksamhet som hon och barnen fått hjälp med att bryta familjehemligheten och därmed bearbeta problemet.

Vi har kommit fram till att stödföreningarna fyller en viktig funktion eftersom de anhöriga får träffa andra i samma situation och dela gemensamma upplevelser. Stödföreningarna upplever att många av de familjer de möter bär på en familjehemlighet vilket gör att barnen kommer i kläm. I och med att barnen inte "får" prata om det som hänt har de svårt att komma i kontakt med sina känslor vilket innebär att de inte får sina behov tillgodosedda. I resultatet framkommer det att barn med föräldrar i fängelse uppvisar samma symptom som andra barn i dysfunktionella familjer exempelvis familjer där en förälder missbrukar. Skamkänslorna blir dock unika då föräldern så tydligt brutit mot samhällets lagar och normer och där samhället har vidtagit straffåtgärder. Att bryta familjehemligheten och reducera barnens skuld känslor är en väsentlig del i stödföreningarnas arbete men det är minst lika viktigt att stärka mammorna i deras föräldraroll. Hur barnet hanterar separationen av att ha en pappa i fängelse är, anser vi, beroende av hur mammans resurser och hanteringsförmåga ser ut. Det stöd och de insatser mödrarna får, eller bristen på detta, påverkar barnet.

18 av 20 socialkontor har erfarenhet av familjer där ena föräldern frihetsberövats. Trots Socialstyrelsens och Kriminalvårdsstyrelsens förslag på förändringar har vi i vår enkätundersökning funnit att det fortfarande inte finns några rutiner för hur socialtjänsten skall få kännedom om barn och familjer då en förälder frihetsberövas. Ett annat viktigt resultat är att socialkontoren nästan enbart får kännedom om dessa familjer genom att de tidigare haft kontakt med socialtjänsten i andra ärenden exempelvis genom ekonomiskt bistånd. Det finns heller ingen utarbetad beredskap och strategi för hur socialkontoren ska arbeta med och stödja dessa familjer. Enligt socialkontoren är den hjälp och det stöd som familjer vill ha och som de är i behov av individuell. Socialkontorens erfarenhet av dessa familjer är att de främst söker för ekonomiskt bistånd samt råd och stöd.

Resultatet av intervjun med mamman stämmer väl överens med den litteratur vi tagit del av i detta ämne. Genom mammans berättelse har vi fått en inblick och en större förståelse för hur situationen kan vara i en familj där pappan sitter i fängelse. Även om vi inte har som syfte att generalisera så hade det med fler informanter varit möjligt att se tydligare mönster. Stödföreningarna har genom sina erfarenheter givit oss kunskap om den problematik det innebär för dessa mammor och barn, vad de kan vara i behov samt hur man kan arbeta med dessa familjer. Resultatet från enkäterna till socialkontoren har gett oss insyn i vilka insatser de erbjuder dessa familjer samt de svårigheter som finns när det gäller att få kännedom om familjer där pappan frihetsberövats. Vårt resultat kan inte generaliseras, vilket vi heller inte haft som syfte, men vi har fått en djupare förståelse för denna bortglömda och eftersatta grupp.

Diskussion

Trots ratificeringen av FN:s barnkonvention genomsyras samhället fortfarande av ett vuxenperspektiv. Det saknas dokumentation om barns behov och upplevelser av att ha en förälder i fängelse och vi anser att det behövs forskning om barnen och deras familjer då en förälder frihetsberövas.

En familj kommer inte automatiskt till socialtjänstens kännedom bara för att pappan häktas. I de kommuner vi undersökt kan vi utifrån enkäterna konstatera att det finns stora brister när det gäller polisens anmälan till socialtjänsten när en pappa frihetsberövas. Enligt SoL är dock socialtjänsten skyldig att informera berörda myndigheter om innehållet i lagen om anmälningsskyldighet. Det är även viktigt att socialtjänsten initierar bra former för samverkan mellan socialtjänst och polis så att tillämpningen av dessa bestämmelser efterlevs.

Den familjehemlighet dessa familjer bär på är djupt förankrad och är svår att bryta på egen hand. Hemligheten blir familjens överlevnadsstrategi då den håller ihop familjen utåt. Detta innebär att det blir svårt att be om hjälp eller veta att man behöver hjälp. Barnen blir dessutom extra utsatta då de är beroende av mammans förmåga att söka bistånd. Enligt våra svar från socialkontoren söker mammorna i första hand hjälp i form av ekonomiskt bistånd även om det också kan finnas andra problem. Om människor ska kunna få den hjälp de behöver förutsätter det att socialsekreterarna är lyhörda och aktivt hjälper klienten att definiera det verkliga problemet. Då socialtjänstlagen är en ramlag har varje kommun relativt fritt utrymme att utforma socialtjänstens arbete. Dessutom är det enskilda tjänstemän som tolkar socialtjänstlagen. Detta innebär att hjälpen många gånger är beroende av vilken tjänsteman som handhar ärendet.

Det vi kan se i vår undersökning är att det saknas forum för anhöriga till interner där de kan prata om sin situation. Blir de anhöriga i sina första kontakter med socialtjänsten erbjudna rätt hjälp kanske det finns möjlighet att tidigare bryta familjehemligheten. Det är möjligt att socialtjänsten erbjuder mammorna hjälp som de är i behov av men som de just då inte är mottagliga för. Det socialtjänsten kan göra är att upprätthålla relationen med klienten och få den delaktig.

Det mest ”läkande” för att bearbeta problemet är att få träffa andra i samma situation, men det finns en stor brist på hjälp i form av gruppverksamheter för de anhöriga. De stödföreningar som finns för interners anhöriga är främst belägna i Göteborg. Vi anser att frivilligorganisationerna gör ett bra arbete men ifrågasätter om ansvaret för denna grupp verkligen ska

ligga på stödföreningarna? Enligt SoL är socialtjänsten skyldig att ge utsatta grupper den hjälp de är i behov av. Vi anser därför att även de bör handha gruppverksamhet för anhöriga till interner. Kanske bör socialtjänsten uppjobba ett samarbete med de stödföreningar som finns. Vi anser dock att stödföreningar inte ska ersätta det som socialtjänsten har ansvar för utan att de i stället bör fungera som komplement. Ett samarbete kan t.ex. innebära att de olika parterna utbyter erfarenheter samt är insatta i varandras verksamheter.

I Socialstyrelsens och Kriminalvårdsstyrelsens rapport gavs förslag på bättre och tydligare strategier för hur socialtjänsten kan gå tillväga i arbetet med dessa familjer. Dessa rekommendationer ligger redan inom ramen för det ansvar som socialtjänsten har enligt SoL. Frågan vi ställer oss är varför socialtjänsten ännu inte har implementerat utredningens rekommendationer? Varför har utredningen inte fått det genomslag som den borde ha fått? Vi menar att det finns brister i det ansvarstagande som behövs för att direktiven ska kunna verkställas.

Man kan inte arbeta efter färdiga mallar med utsatta familjer. Vi anser dock att det måste finnas en ökad kunskap om barns behov och om hur man bäst ska kunna möta dessa familjer samt vilka svårigheter och problem det kan medföra att ha en pappa i fängelse. Vårt resultat visar att trots att alla familjer är olika så följer problematiken i dessa familjer vissa mönster. Familjehemligheten och skam- och skuld känslorna blir unika i dessa familjer eftersom samhället genom straffåtgärder visar att pappan handlat fel. Utifrån vår intervju med mamman anser vi att det läggs ytterligare skam på mamman då myndigheter ifrågasätter hennes förhållande med en kriminell.

Att ha en förälder i fängelse är inte något som det pratas om vilket gör att det blir svårt för barnet att sörja den frånvarande föräldern. Om en förälder dör eller då föräldrar skiljer sig får barnet möjlighet och tillåtelse att sörja på ett helt annat sätt. I dessa situationer finns det oftare personer i barnets omgivning som ger sitt stöd. Detta beroende på att dessa företeelser är mindre skamfyllda och lättare för omgivningen att acceptera och förhålla sig till.

Vi anser att barn har rätt till båda föräldrar, men det ska ske på barnets villkor och med barnets bästa för ögonen. De biologiska föräldrarna, även om de sitter i fängelse, är viktiga resurspersoner för sina barn. Därför måste det till insatser för att stödja de intagna i utövandet av sin föräldraroll. Det är dock viktigt att tänka på att straffet för internen även blir ett straff för hela familjen. Barnet straffas dubbelt, dels genom separationen från föräldern och dels av omgivningens reaktioner vilka ofta är väldigt fördömande. Barnets och mammornas upplevelse av föräldrarnas fängelsestraff är fyllt av skam- och skuld känslor.

Innan vi påbörjade studien hade vi ingen kunskap om barn vars föräldrar frihetsberövats samt deras anhöriga. Vår studie har övertygat oss om att det är en viktig del i brottspreventionen att arbeta med interners anhöriga samt familjen som helhet, så länge det inte strider mot barnets bästa.

Vi vill avsluta med några frågor som vi anser vara värda att forska vidare om:

- Hur väl har barnperspektivet implementerats inom polismyndighet och domstol?
- Hur skulle samarbetet mellan kriminalvård och socialtjänst se ut för att gynna barn och anhöriga till interner?
- Hur fungerar samverkan mellan stödföreningar och socialtjänst?

Referenser

- Altar Cederberg, B. (1995). De långtidsdömdas barn. *Tidskrift för kriminalvård*; 1995:3, s 25-26.
- Antonowsky, A. (1991). *Hälsans mysterium*. Stockholm. Natur och kultur
- Backman, J. (1998). *Rapporter och uppsatser*. Lund. Studentlitteratur.
- Bengtsson, A-B. & Gavelin, I. (1994). *Familjer och missbruk. Om glömda barn och glömda föräldrar*. Saltjö-Boo. Tiger förlag.
- Bergstrand, B.O. (2001). *Den nya socialtjänstlagen*. Falköping. Bokförlaget Kommunlitteratur.
- Burenius & Karlsson (1984). Socialarbetare - klient. En systemteoretisk modell. Stockholm. Wahlström & Widstrand.
- Bäck-Wiklund, M. & Bergsten, B. (1997). *Det moderna föräldraskapet. En studie av familj och kön i förändring*. Falkenberg. Natur och kultur.
- Ek, S. (1998). Om barnkonventionen. I Holm, K. (red). *Barnets rätt till båda föräldrarna*. Stockholm. Rädda Barnen.
- Ekbom, T., Engström, G. & Göransson, B. (1999). *Brott, straff och kriminalvård*. Stockholm. Natur och kultur.
- Goffman, E. (1986). *Stigma. Notes on the management of spoiled identity*. New York. Simon & Schuster, Inc.
- Hairston, C.F. (1991). Family Ties During Imprisonment: Important to Whom and For What? *Journal of Sociology and Social Welfare*. Vol. 1, No 18, p. 87-104
- Halvorsen, K. (1992). *Samhällsvetenskaplig metod*. Lund. Studentlitteratur.
- Hansen, F.A. (red.). (1995). *Barn i familjer med missbruksproblem*. Lund. Studentlitteratur.
- Hedin, U-C. (2000). *Fångarnas föräldraskap- en utvärdering av föräldrautbildningar inom kriminalvården*, rapport till kriminalvårdsstyrelsen, institutionen för socialt arbete, Göteborgs Universitet.
- Holme, I. & Solvang, B. (1986). *Forskningsmetodik. Om kvalitativa och kvantitativa metoder*. Lund. Studentlitteratur.
- Hägertz, K. (1995). *Barnet i alkoholistfamiljen*. Stockholm. Rädda Barnen.
- Janeling, V. & Ribberfalk, A. (1998). *Fäder i fängelse. En studie av mäns kontakt med sina barn under anstaltsvistelse*. C- uppsats Örebro universitet.

- Jewett Jarrat, C. (1994). *Barn som sörjer. Att hjälpa barn att klara av separationer och förluster*. Göteborg. Slussens bokförlag.
- Johansson, T. (1999). *Socialpsykologi. Moderna teorier och perspektiv*. Lund. Studentlitteratur.
- Kihlbom, M. (1998). Relationen till föräldrarna- grunden för barnets psykiska utveckling. I Holm, K. (red). *Barnets rätt till båda föräldrarna*. Stockholm. Rädda barnen.
- Kjellqvist, E-B. (1993). *Rött och vitt: om skam och skamlöshet*. Stockholm. Carlsson Bokförlag.
- Kriminalvårdsstyrelsen & Socialstyrelsen. (1998). *Barn med frihetsberövade föräldrar*. Norrköping.
- Larsson, H. (1998). *Förälder i fängelse. Klientutbildning - stöd i föräldraskapet*. Norrköping. Kriminalvårdsstyrelsen.
- Lerner, H.G. (1993). *Kvinnors sanningar och lögner*. Borås. Forum.
- Lowenstein, A. (1986). Temporary Single Parenthood – The Case of Prisoners' Families. *Family Relations*, Vol. 35, No 1, p. 79-85.
- Melin, M. (1998 a). *Fångarnas barn*. Stockholm. Rädda Barnen.
- Melin, M. (1998 b). Barn till föräldrar i fängelse. I Holm, K. (red). *Barnets rätt till båda föräldrarna*. Stockholm. Rädda Barnen.
- Runqvist, W. (1998). *Små och vuxna barn till alkoholister- deras livssituation och vägen till ett nytt liv*. Skillingaryd. Alfagruppen.
- SOU 1997:116. *Barnets bästa i främsta rummet. FN:s konvention om barnets rättigheter förverkligas i Sverige*.
- Svebo Lindren, P. (2000). *Förutsättningar för barns kontakt med föräldrar intagna i anstalten kartläggning inom Göteborgsregionen*, Kriminalvården, regionmyndigheten i Göteborg, KvR- rapport- 39.
- Svedhem, L. (red), (1993). Bergehed, E. Brendler, M. Forsberg, G. Hultkrantz- Jeppson, A. Klefbeck, J. Linnér, A. Marklund, K. Mårtensson, L. Swaling, J. *Nätverksterapi. Teori och praktik*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Wechsler, H. J. (1993). *Känna skuld: från börda till befrielse*. Stockholm. Bokförlaget Natur och Kultur.
- Åkerman, I. (1998). Förändrad lagstiftning. I Holm K. (red). *Barnets rätt till båda föräldrarna*. Stockholm. Rädda barnen.

Är du mamma och sitter ditt barns pappa i fängelse?

Hur upplever Du din situation av att ha ditt barns pappa i fängelse?

Hur har relationerna påverkats?

Vilka insatser och vilken hjälp tycker Du att ni som familj har fått eller inte fått av samhället?

Vi är tre studenter som läser till socialpedagoger på högskolan i Vänersborg. Vi skall skriva ett examensarbete om hur familjens situation blir då en av föräldrarna avtjänar ett fängelsestraff.

Vi skulle bli mycket tacksamma om Du skulle vilja dela med dig av dina erfarenheter till oss. Om Du bestämmer dig för att delta skulle vi vilja träffa dig och samtala kring dessa frågor. Platsen för detta samtal får du själv bestämma. Vi ger dig fullständig anonymitet.

Samtalet/intervjun kommer att ta ungefär en timma och om det går bra för Dig har vi önskemål om att spela in det på band för att underlätta för oss när vi sedan skall bearbeta materialet. Vi vill också bända samtalet då vi tycker det är viktigt att det Du säger uppfattas korrekt och att vi inte missuppfattat något ni sagt. När vi sedan använder dina upplevelser i vårt skriftliga arbete kommer det inte att kunna gå att identifiera vad just Du har sagt för att Din anonymitet skall bestå. Det är bara vi som författare som kommer att ha tillgång till bandinspelningen och bandet kommer efter studiens genomförande att förstöras.

Vi hoppas att vårt examensarbete kan bidra till en bättre förståelse för familjers situation när en förälder avtjänar ett fängelsestraff. Vi vill också få en inblick i vilka insatser som önskas och behövs på detta område.

Efter att vårt arbete är färdigt kommer Du som medverkande att få tillgång till ett exemplar om så önskas.

Vi bjuder på fika !

Är du intresserad av att delta så ta kontakt direkt med någon av oss.

Med vänliga hälsningar

Sofia Hagild tel: 0522-30553
Anneli Ericsson tel: 0520-83544
Sara Andersson tel: 0522-39905

e-post: sofiahagild@hotmail.com
e-post: aner67@hotmail.com
e-post: sara.andersson@mbox317.swipnet.se

Tack på förhand!

Informationsbrev till pappor i fängelse!

Alla föräldrar är viktiga för sina barn även om de sitter i fängelse. För att relationen till de pappor som sitter i fängelse skall kunna bibehållas anser vi att det krävs stöd från samhället. Pappor som befinner sig på anstalt behöver stöd i sin situation men även anhöriga behöver stöd och hjälp.

Vi är tre studenter som studerar till socialpedagoger på Högskolan i Vänersborg. Vi är intresserade av hur mammor, där barnets pappa avtjänar ett fängelsestraff, upplever sin situation. Vilken hjälp får dessa mammor under tiden barnets pappa avtjänar sitt fängelsestraff? Vilka möjligheter finns för att bibehålla relationen till barnets pappa och vilka möjligheter finns för att barnet kan bibehålla en relation till sin pappa då han sitter i fängelse? För att få svar på dessa frågor kommer vi att via brev på anstalten försöka komma i kontakt med mammor där barnets pappa avtjänar fängelsestraff.

Vi vill informera er pappor om detta för att ni dels skall få kunskap om denna studie samt för att Ni är viktiga för er familj, framförallt era barn. Denna studie kan kanske medföra förbättringar inom detta område? 1998 gjordes en studie av mäns kontakt med sina barn under anstaltsvistelse därför gör vi istället inriktningen mot de anhörigas upplevelse. Studien Fäder i fängelse, skriven av Viktoria Janeling och Anna Ribberfalk, finns för övrigt att få tag i på kriminalvårdsstyrelsen.

Det är frivilligt att ställa upp och om någon mamma bestämmer sig för att delta kommer hon givetvis att vara anonym.

Hälsningar Sofia, Anneli och Sara.
(Om ni har några frågor kan vi kontaktas via personal)

Är du mamma och sitter ditt barns pappa i fängelse?

Vi är tre socialpedagogstudenter som skall skriva ett examensarbete om hur familjens situation blir då pappan i familjen avtjänar ett fängelsestraff. Vi är intresserade av att komma i kontakt med Dig och samtala kring dina erfarenheter och upplevelser. Vilken hjälp/vilka insatser tycker Du att ni som familj har fått av samhället? Hur har relationerna påverkats? Detta är några frågor som vi har tänkt att beröra. Vi ger dig givetvis fullständig anonymitet!

Vi önskar komma i kontakt med dig! Våra emailadresser är:

Sofia Hagild

sofiahagild@hotmail.com

Anneli Eriksson

aner67@hotmail.com

Sara Andersson

sara.andersson@mbox317.swipnet.se

Intervjuguide - anhöriga

Nuvarande situation

Tiden under häktning och anstaltsvistelse

Det sociala nätverket

Omgivningens reaktioner

Eventuell kontakt med socialtjänst och/eller andra myndigheter

Kontakten med Solrosen och eventuella andra stödföreningar

Tankar om föräldraskapet

Barnens situation

Tankar om framtiden

Intervjuguide till personal på stödföreningar

Solrosens/Bryggans verksamhet

Arbetsätt på Solrosen/Bryggan

Upplevelse av mammornas situation

Upplevelse av barnens situation

Samarbete med andra myndigheter

1. a) Har ni erfarenhet av familjer där pappan avtjänar/avtjänat fängelsestraff?

Ja ?

Nej ?

b) Om nej, vad tror ni det bero på?

.....
.....
.....

1. a) Hur får ni kännedom om att det finns barn i kommunen vars pappa häktats/intagits i fängelse?

.....
.....
.....

b) Vilka svårigheter finns det när det gäller att få kännedom om barn i kommunen vars pappa häktats/intagits i fängelse?

.....
.....
.....

3. a) Vilken hjälp uppfattar ni att modern och barnet vill ha då pappan avtjänar fängelsestraff?

.....
.....

b) Vilken hjälp uppfattar ni att modern och barnet är i behov av då pappan avtjänar fängelsestraff?

.....
.....

4. Vilken hjälp kan ni *erbjuda* modern och barnet då pappan avtjänar fängelsestraff?

.....
.....

5. a) Har ni tagit del av Kriminalvårdsstyrelsens och Socialstyrelsens rapport "Barn med frihetsberövade föräldrar" som utkom 1998?

Ja ? **Nej ?**

- b) Har ni gjort några förändringar efter att denna rapport publicerats?

Ja ? **Nej ?**

- b) Om ja, vilka förändringar?

.....
.....

6. Vilka organisationer och myndigheter har ni kontakt med gällande ärenden där pappan i familjen avtjänar/avtjänat fängelsestraff?

.....
.....

7. Övrigt ni vill tillägga

.....
.....

Får vi kontakta Er för vidare samtal?

Namn.....

Telefon.....

Högskolan Trollhättan / Uddevalla
Institutionen för Individ och Samhälle
Box 1236
462 28 Vänersborg
Tel 0521-26 40 00 Fax 0521-26 40 99